

บทที่ 2

ประวัติการเล่นของหลวง

นาฏยศิลป์ถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและประเพณีของไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ บุคคลทุกชนชั้น ทุกสังคมย่อมจะมีนาฏยศิลป์เป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญและความมีวัฒนธรรมในกลุ่มของตน แม้แต่สถาบันพระมหากษัตริย์ก็ยังมีนาฏยศิลป์ไว้ในราชสำนัก เพื่อเป็นสิ่งที่แสดงถึงพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะเห็นได้จากเมื่อคราวมิ่งงานพระราชพิธีก็จะมีการจัดนาฏยศิลป์เข้ามาประกอบในพระราชพิธีด้วยเสมอ นาฏยศิลป์ที่นำเข้ามาประกอบในงานพระราชพิธีก็ได้แก่ โขน ละคร รำ ระบำ ฯลฯ โดยจะเรียกนาฏยศิลป์เหล่านี้ว่า “มหรสพสมโภช” และมหรสพสมโภชประเภทหนึ่งที่มีปรากฏในงานพระราชพิธีก็คือ “การเล่นของหลวง”

ความหมายของคำว่า “การเล่นของหลวง”

“การเล่นของหลวง” มาจากคำว่า “การเล่น” และคำว่า “ของหลวง” ซึ่งตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายไว้ว่า

การเล่น หมายถึง มหรสพต่าง ๆ การแสดงต่าง ๆ เพื่อความสนุกสนานรื่นเริง¹
ของหลวง หมายถึง ของที่เป็นของพระมหากษัตริย์ ของที่เป็นของแผ่นดินหรือรัฐ²

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏยศิลป์อีกหลายท่านได้กล่าวถึงความหมายของ “การเล่นของหลวง” ไว้ดังนี้

ธนิศ อยุธยา ได้กล่าวไว้ว่า

“การเล่นของหลวง มี 5 อย่าง คือ 1. โมงครุ่ม 2. ระเบง 3. กุลาตีไม้ 4. แทงวิไลย และ 5. กระจ้อวแห่งควาย ซึ่งโดยปรกติการเล่นเหล่านี้ทางราชการ

¹ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, 2530), หน้า 91.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

จัดให้มีเล่นกันเฉพาะเนื่องในงานหลวงที่สำคัญ ๆ เช่น งานพระราชพิธีโสกันต์* และงานสมโภชข้างเผือก”¹

สุวรรณีย์ อุดมผล ได้กล่าวไว้ว่า

“การละเล่นของหลวง เป็นการแสดงในงานสมโภชในโอกาสสำคัญต่าง ๆ เช่น งานพระราชพิธีโสกันต์ งานฉลองวัดสำคัญ ๆ งานสมโภชพระบรมอัฐิ ฯลฯ”²

ผู้ช่วยศาสตราจารย์รัตนา มณีสิน ได้กล่าวไว้ว่า

“การละเล่นของหลวง เป็นการจัดแสดงเฉพาะในงานพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ เช่น พระราชพิธีโสกันต์ และงานสมโภชต่าง ๆ ที่เป็นงานหลวง เช่น สมโภชข้างเผือก เป็นต้น และแสดงโดยหน่วยงานของหลวงหรือเจ้าประเทศราช จัดมาร่วมในงานพระราชพิธี”³

นิสา เมลานนท์ ได้กล่าวไว้ว่า

“การละเล่นของหลวงเป็นการละเล่นในงานเกี่ยวกับพิธีการ หรืองานสมโภชหลวงและโอกาสสำคัญต่าง ๆ ของหลวง เช่น งานสมโภชพระบรมอัฐิ งานฉลองวัดสำคัญ ฯลฯ การละเล่นของหลวงมี 5 คือ 1. โมงครุ่ม 2. ระเบง 3. กุลาตีไม้ 4. แทงวิไลย และ 5. กระอู้วแทงควาย”⁴

* งานพระราชพิธีโสกันต์ หมายถึง งานโกนจุก

¹ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะคชนรำนหรือคุ่มือนาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2531), หน้า 286.

² สุวรรณีย์ อุดมผล, วรรณกรรมการแสดงของไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประกายพรึก, 2529), หน้า 202.

³ รัตนา มณีสิน, สุนทรียะทางนาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายเอกสารและตำรา สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, 2540), หน้า 62.

⁴ นิสา เมลานนท์, การละเล่นและการเล่นจำอวดพื้นบ้าน (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2541), หน้า 10.

ปัญญา นิตยสุวรรณ ได้กล่าวไว้ว่า

“การละเล่นของหลวง มี 5 อย่าง คือ โมงครุ่ม ระเบง กุลาตีไม้ แทงวิไสย และกระอั่วแทงควาย ในสมัยโบราณจัดเล่นเฉพาะในงานพระราชพิธีของหลวงที่สำคัญ ๆ เช่น พระราชพิธีโสกันต์ และงานสมโภชช้างเผือก เป็นต้น บางที่เรียกว่า การละเล่นของหลวงในพระราชพิธี”¹

จากความหมายของคำว่า “การละเล่นของหลวง” ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้วิจัยจึงสามารถสรุปได้ว่า

“การละเล่นของหลวง หมายถึง การแสดงหรือมหรสพที่จัดแสดงในงานพระราชพิธีสำคัญ ๆ เช่น พระราชพิธีโสกันต์ พระราชพิธีสมโภชช้างเผือก เป็นต้น ซึ่งประกอบไปด้วยการแสดง 5 ชุด ได้แก่ โมงครุ่ม ระเบง กุลาตีไม้ แทงวิไสย และกระอั่วแทงควาย โดยมีหน่วยงานของหลวงหรือราชสำนัก เป็นผู้จัดแสดงขึ้น”

การละเล่นของหลวงนี้เป็นมหรสพสมโภชที่อยู่เคียงข้างสถาบันพระมหากษัตริย์และประเทศไทยเรามาช้านาน ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอกกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของการละเล่นของหลวง เพื่อเป็นข้อมูลในการสนับสนุนว่า การละเล่นของหลวงนี้เป็นมหรสพสมโภชที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง และประกอบอยู่ในงานพระราชพิธีที่สำคัญต่าง ๆ หลายพิธีจึงถือเป็นการแสดงที่สำคัญยิ่งอีกประเภทหนึ่งของประเทศไทย

ความสำคัญและจุดมุ่งหมายในการแสดงการละเล่นของหลวง

ความสำคัญและจุดมุ่งหมายในการแสดงการละเล่นของหลวงมีดังต่อไปนี้

1. เป็นการแสดงเพื่อรอกุศลในการประกอบพระราชพิธี² กล่าวคือ ในสมัยโบราณเมื่อมีการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ และพระมหากษัตริย์เสด็จมายังปราสาทแล้ว จะมีการจัดเอาการ

¹ ปัญญา นิตยสุวรรณ, “การละเล่นของหลวง”, นิตยสารจันทร์เกษม ฉบับที่ 182 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2528) : หน้า 14.

² สัมภาษณ์ประเมษฐ์ บุญยะชัย, อาจารย์ 3 ระดับ 8 ภาควิชานาฏศิลป์ไทย หนองคาย สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร, วันที่ 29 พฤศจิกายน 2543.

แสดงเหล่านี้ ได้แก่ โมงครุ่ม ระเบง กุลาตีไม้ มาแสดงถวายให้พระมหากษัตริย์ทอดพระเนตร เพื่อเอาฤกษ์ในการประกอบพระราชพิธี ซึ่งการละเล่นเหล่านี้จะแสดงบริเวณลานหน้าพลับพลา พระที่นั่ง และเมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นประกอบพระราชพิธีแล้วการละเล่นเหล่านี้ก็หยุดแสดง

2. เป็นการแสดงเพื่อสรรเสริญพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ การละเล่นของ หลวง 3 ชุด ได้แก่ ระเบง โมงครุ่ม และกุลาตีไม้ นั้นจะมีวัตถุประสงค์เพื่อสรรเสริญและยกย่องพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ โดยจะเห็นได้จากลักษณะต่าง ๆ ของการแสดง เช่น ระเบง นั้น มีเนื้อเรื่องในการแสดงเกี่ยวกับเทวดา ซึ่งตามความเชื่อในสมัยโบราณนั้นการกล่าวอ้างถึงเทพเจ้า หรือเทวดาหรือการนำเรื่องของเทพเจ้ามาแสดง (เช่นเรื่องรามเกียรติ์) นั้นจะถือเป็นสิริมงคลต่อผู้แสดงและผู้ชม ซึ่งการแสดงระเบงก็เป็นเรื่องราวของเทวดาที่จะเดินทางไปหาไกรลาสเพื่อร่วมงานโสกันต์ และในระหว่างทางก็ได้พบกับพระขันธกุมารหรือพระกาลนั่นเอง ดังนั้นการแสดงระเบงนี้จึงถือเป็นสิริมงคลแก่ผู้ชมและผู้แสดงเช่นกัน ส่วนโมงครุ่มนั้นถึงแม้ลักษณะของการแสดงจะไม่ใช่เรื่องราวอย่างการแสดงระเบง แต่การแสดงโมงครุ่มนั้นจะเป็นการแสดงเพื่อระโคมให้เกิดความครึกครื้นด้วยเสียงกลอง เป็นการประกาศความยิ่งใหญ่และเกียรติยศของงานนั้น ๆ จึงถือเป็นสิริมงคลเช่นกัน และนอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น กลองที่ใช้ในการแสดงโมงครุ่มจะมีชื่อเรียกที่เป็นมงคลและแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของเสียงกลองที่มีเสียงดังสนั่นไปถึงพระอาทิตย์ ซึ่งเท่าที่สืบค้นได้นั้นในปัจจุบันเหลืออยู่ 3 ใบ และมีชื่อเรียกได้แก่ ผ่านสุริยา, ฝ่าสุริเยน, แผ่นสุริเสียง และสุดท้ายการแสดงกุลาตีไม้ แต่เดิมตามประวัติความเป็นมานั้นการละเล่นชุดนี้มีวัตถุประสงค์ในการแสดง เพื่อเป็นการบูชาเทพเจ้าหรือการบวงสรวง ส่วนกุลาตีไม้ของไทยนั้นก็มีวัตถุประสงค์ในการแสดงเพื่อความเป็นสิริมงคลและเป็นการยกย่องสรรเสริญพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะเห็นได้จากบทร้องในการแสดงกุลาตีไม้นั้นจะมีเนื้อความเกี่ยวกับศักดิ์านุภาพของพระมหากษัตริย์ของไทย

3. เป็นการแสดงเพื่อแสดงให้เห็นถึงพระบรมเดชาานุภาพของพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ จากประวัติความเป็นมาของการละเล่นของหลวงแต่ละชุดนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นการแสดงที่บรรดาประเทศราชซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ในประเทศไทยจัดมาแสดงถวายพระมหากษัตริย์ในงานพระราชพิธี เช่น โมงครุ่ม และกุลาตีไม้ สันนิษฐานว่าเป็นการแสดงของพวกเขาในอินเดียที่นำการแสดงมาร่วมในงานพระราชพิธี แล้วต่อมาไทยเราก็นำมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เป็นของคนไทยเอง ส่วนแทงวิไลนั้นสันนิษฐานว่าเป็นของพวกมลายู หรือพวกจีน และกระอ้วแทงควายนั้นก็มาจากของพวกมอญหรือพวกทวาย ซึ่งหากพิจารณาจากบรรดาประเทศต่าง ๆ เหล่านี้จะพบได้ว่ามีของพวกอินเดีย (โมงครุ่ม ระเบง กุลาตีไม้) พวกมลายูหรือจีน (แทงวิไล)

และพวกมอญหรือพวกทวาย (กระฉั่วแทงควาย) ซึ่งบรรดาประเทศเหล่านี้ล้วนเคยเป็นประเทศที่เคยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทยทั้งสิ้น¹

4. เป็นการแสดงที่แสดงตามขนบธรรมเนียมประเพณีแต่โบราณ กล่าวคือ ในสมัยโบราณนั้น การละเล่นของหลวงเหล่านี้จะมีแสดงอยู่ในงานพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นขนบธรรมเนียมปฏิบัติ ดังนั้นหากมีการจัดงานพระราชพิธีขึ้นจะต้องมีการแสดงการละเล่นของหลวงเป็นมหรสพสมโภชด้วยเสมอ ๆ เช่น ในงานพระราชพิธีโสกันต์มีการแสดงระเบงเป็นหลัก เพราะระเบงนี้มีเรื่องราวเกี่ยวกับการพระราชพิธีโสกันต์ ส่วนการละเล่นชุดอื่น ๆ ก็จะมีอยู่ด้วยเช่นกัน หรือในงานสมโภชระวางช้างเผือกจะมีการแสดงการละเล่นของหลวงแสดงเป็นมหรสพสมโภชด้วยเช่นกัน เป็นต้น

สรุป ความสำคัญและจุดมุ่งหมายหลักของการแสดงการละเล่นของหลวงนี้คือ การแสดงเพื่อความเป็นสิริมงคลในงานพระราชพิธีนั้น ๆ ซึ่งการแสดงเหล่านี้ก็จะมุ่งเน้นไปที่ความสนุกสนาน ความบันเทิงต่าง ๆ เพราะเป็นมหรสพสมโภช รวมทั้งความสำคัญของการแสดงการละเล่นของหลวงอีกประการหนึ่งคือ เป็นการแสดงถึงพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ไทยและความยิ่งใหญ่ของแผ่นดินไทยที่มีบรรดาประเทศต่าง ๆ เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และได้ส่งการแสดงของตนมาร่วมเฉลิมฉลองในงานพระราชพิธีที่สำคัญ เป็นการแสดงถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และประเทศไทย

ประวัติความเป็นมาของการละเล่นของหลวง

การละเล่นของหลวงมีประวัติความเป็นมาช้านาน ดังนั้นผู้วิจัยจะได้ยกตัวอย่างข้อมูลเกี่ยวกับการแสดงการละเล่นของหลวงในแต่ละยุคสมัย เพื่อให้เห็นภาพของความรุ่งเรืองและการได้รับความนิยมนวมถึงความสำคัญของการละเล่นของหลวงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

¹ สัมภาษณ์ประเมษฐ์ บุณยะชัย, อาจารย์ 3 ระดับ 8 ภาควิชานาฏศิลป์ไทย หนองโชน สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร, วันที่ 29 พฤศจิกายน 2543.

ยุคสุโขทัย

การละเล่นของหลวงนี้สันนิษฐานว่า เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยดังปรากฏในหนังสือนางนพมาศ หรือตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งหนังสือเล่มนี้เป็นผลงานของนางนพมาศ พระสนมเอกของพระร่วง เจ้าแห่งสุโขทัย ดำรงตำแหน่งทำวศรีจุฬาลักษณ์ กล่าวถึงขนบธรรมเนียมของนางสนมในราชสำนัก และพิธีต่าง ๆ ในรอบปีของสุโขทัย¹ แต่ทั้งนี้มันักวิชาการบางท่านได้กล่าวว่า ตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ นี้แต่งขึ้นเป็นจำนวนอยุธยาตอนปลาย แต่มีการกล่าวอ้างถึงในสมัยสุโขทัย ดังนั้นผู้วิจัยจึงนำมาเป็นข้อมูลประกอบเท่านั้น โดยมีปรากฏชื่อการแสดงการละเล่นของหลวงอยู่ในงานพระราชพิธีของสุโขทัย ซึ่งปรากฏอยู่ในหนังสือตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ ดังนี้

พระราชพิธีธยาน์เทาะห์^{*} ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

“เดือน 3 ประชุมชาวพระนครเล่นเป็นนักขัตฤกษ์พระราชพิธีธยาน์เทาะห์ ขนข้าวเข้าลาน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ณ พระพลาชัย ให้พระสนมกำนัลนางระบำ นางบำเรอ ที่มีรูปสรีวิลาสเป็นอันงาม แต่งตัวใส่เสื้ออย่างเทศอย่างมลายู ออกชักระแทะทองระแทะเงินระแทะสีต่าง ๆ เป็นคู่ ๆ กัน 10 คู่ ลากพ่อนข้าวเข้าสู่ลานอันแหวดวงด้วยราชวัติฉัตรธง มีพิดานห้อยย้อยด้วยพวงบุปผามาลัย และการมหรสพก็เล่น ระเบ็ง ระบำจิริแทงเขนนางกระอ้วมัวแทงควาย หกคะเมนไต่ลวด ลอดบ่วงรำแพน เสียงฆ้องกลองนี้สนั่นน่านบ้านเทิงใจ...”

ในพระราชพิธีธยาน์เทาะห์นี้ เป็นพระราชพิธีที่กระทำในเดือน 3 เป็นพระราชพิธีขนข้าวเข้าลานและเผาฟางข้าวเพื่อป้องกันโทษภัยต่าง ๆ พระมหากษัตริย์จะเสด็จมาเข้าร่วมพระราชพิธีด้วยพระองค์เอง เมื่อมีการประกอบพระราชพิธีเสร็จแล้วก็จะมีมหรสพสมโภช เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองและความเป็นสิริมงคล โดยมีปรากฏชื่อมหรสพในพระราชพิธีนี้ได้แก่ ระเบง ระบำ นางกระอ้วมัวแทงควาย หกคะเมน ไต่ลวด ลอดบ่วง รำแพน ฯลฯ จะเห็นได้ว่ามีปรากฏชื่อการแสดงการละเล่นของหลวงได้แก่ ระเบง และกระอ้วมัวแทงควาย อยู่ในทำเนียบมหรสพสมโภชของพระราชพิธีนี้ด้วย

¹ สุภาพรณ ณ บางช้าง, ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 3.

^{*} พระราชพิธีธยาน์เทาะห์ คือ พระราชพิธีขนข้าวเข้าลานและเผาฟางและชั่งข้าวป้องกันโทษภัยต่าง ๆ

ในพิธีคเชนทร์ศวนานเป็นพระราชพิธีออกสนามใหญ่ทำในเดือน 5 ซึ่งพระราชพิธีนี้จะเกี่ยวกับความเชื่อในการสร้างความเป็นสิริมงคลให้แก่ช้างซึ่งเป็นพาหนะของพระมหากษัตริย์และเหล่าทหาร ในพิธีนี้จะกระทำกันทั้งหมด 3 วัน¹ โดยจัดให้มีกระบวนแห่ช้างรวมทั้งกระบวนแห่ม้าให้พระเจ้าแผ่นดินทอดพระเนตรเป็นการตรวจตรากำลังพล ความเข้มแข็ง และความพร้อมของกองทัพ รวมทั้งมีการเชิญเจ้าประเทศราชมาเข้าร่วมชุมนุมในครั้งนี้ด้วย และในเวลาบ่ายและกลางคืนของงานแต่ละวันก็จะมีการแสดงมหรสพดังนี้

“เดือน ๕ ถึงการพระราชพิธีศวนานใหญ่ ประชุมหมู่ขุนมาตยาฝ่ายทหาร พ่อเรือนท้าวพระยาพระหลวง ผู้รั้งเมืองครองเมืองเอกโทตรีจัตวาและช่วงเมืองกิ่งเมืองปากใต้ฝ่ายเหนือ บรรดาเป็นเมืองขึ้นออก แลเศรษฐีมีหน้ามีทรัพย์ในตระกูลต่าง ๆ มากกราบถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าพร้อมกัน ต่างถวายเครื่องราชบรรณาการเป็นต้นว่าดอกไม้ทองเงินสรรพสิ่งของอันประณีตแลเป็นแก่นสาร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องราชกกุธภัณฑ์เสด็จออก ณ มุขเด็จพระที่นั่งอินทราภิเชก ชาวพนักงานก็ประโคมแตรสังข์กลองมโหรีทีก จึ่งพระศรีมโหสถ บิดาข้าน้อยนี้ ท่านแต่งกรัษกายตามตำแหน่งยศบรมหงส์ ขึ้นสถิตนั่งเหนือตั้งอันหุ้มด้วยแผ่นเงิน น้อมเศียรศิโรตม์กราบบังคมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทูลเบิกนามท้าวพระยาพระหลวงในกรุงนอกกรุง และเศรษฐีมีชื่อบรรดาถวายเครื่องราชบรรณาการ ให้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงทราบได้พระบาทบงกช แลก็รับพระราชปฏิภาณฉลองพระโอษฐ์ โดยข้อพระราชประดิษฐ์นถาวรปราศรัยเสวคามาศย์ทั้งมวลสิ้นวาระสามคาบ ครั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชดำเนินขึ้นแล้ว ขณะนั้นชาวพนักงานระเบงก็รำขับร้องให้ท้าวพระยาทั้งหลายทอดทัศนาจนสิ้นเพลาลัยเป็นประเพณีศวนานใหญ่...

...ครั้นเพลาคะวันบ่ายชายแสงและราษราตรี ชาวพนักงานก็เล่นเพลงโก่ป่า ช้างหงส์และหนังรำ จุดดอกไม้พุ่มพะเนียงพลูระทากะถาง เป็นการมหรสพ

¹ สุภาพรณ ฌ บางช้าง, ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง. หน้า 108.

สมโภชพระเทวกรรมที่หน้าพระเทวสถานหลวง เป็นธรรมเนียมถ้วนคำรบสาม
ราตรีตามตำรับ...”

ในพิธีแรกนาหรือพระราชพิธีจรดพระนังคัล ซึ่งจัดกระทำขึ้นในเดือน 6 พระราชพิธีนี้ใน
สมัยสุโขทัยเรียกว่า “พระราชพิธีไผศาชจรดพระนังคัล” (ไผศาช คือ เดือน 6 จรดพระนังคัลคือ การ
ลงมือไถ)นับเป็นการมงคลแรกนาขวัญ¹ พระมหากษัตริย์จะทรงโปรดให้ผู้แทนพระองค์ทำการจรด
พระนังคัล ลงมือไถเป็นครั้งแรก โดยพระมหากษัตริย์จะประทับร่วมในพิธีนี้ด้วย ซึ่งการลงมือไถ
ครั้งนี้จะเป็นปฐมฤกษ์ของการทำนาในปีนั้น ๆ ในหนังสือตำรับนางนพมาศได้กล่าวถึงขั้นตอนของ
การปฏิบัติพระราชพิธีไผศาชจรดพระนังคัลและมหรสพสมโภชที่มีปรากฏในสมัยสุโขทัยไว้ดังนี้²

“ครั้งถึงเดือน ๖ เป็นการนักขัตฤกษ์ในพระราชพิธีไผศาช จรดพระนังคัล
จึงพระครุพรหมพรตพิธีศรีบรมหงส์ก็ประชุมพราหมณ์ ผู้กพรตอัญเชิญพระเทวรูป
เข้าสู่โรงราชพิธี อันแวดล้อมด้วยราชวัติฉัตรธง ณ ท้องทุ่งละหานหลวงหน้าพระ
ตำหนักห่าง ครั้นถึงกำหนดวันอุดมฤกษ์วันอาทิตย์ เป็นวันสำหรับกระทำการ
มงคลการแรกนาขวัญ จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเครื่องต้นอย่าง
เทศชาติพระแสงกันหย่น เสด็จทรงพระอัครราชเป็นพาหนะยานพร้อมด้วย พระ
หลวง ขุนหมื่น นายทหารมาประจำชี้อัศดร โดยเสด็จพยุหยาตราขบวนเพชรวง
แลพระอัครชายา พระราชวงศาพระสนมกำนัล เลือกแต่ที่ตองพระราชหฤทัยให้
โดยเสด็จล้วนแต่ตกแต่งกรัษกายอย่างนางเขียน ขึ้นรถประเทียบตามไปในขบวน
หลัง ครั้นเสด็จถึงพระพลาน้องประทับ ณ ตำหนักห่าง จึงดำรัสสั่งออกญาพหล
เทพยธิบัติให้เข้าสู่โรงราชพิธีถือเอาพัสดราภรณ์เพศกษัตริย์ แต่งกายอย่างลูก
หลวงเอกยิงด้วยอิสริยยศในวันเดียนั้น มีซีพ้อพราหมณ์บันลือเสียงสังข์แลไปรย
ข้าวตอกนำหน้า...”

¹ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ขนบธรรมเนียมประเพณี : ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึง
สมัยอยุธยาตอนกลาง. หน้า 112.

² กรมศิลปากร, “นางนพมาศ” วรรณกรรมสมัยสุโขทัย (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2528), หน้า
306-307.

...พระโหราจารย์ก็สิ้นฮ่องช้อยประโคนดุริยางค์ดนตรี นายจ่านาก็จับจูง พระโคอุสุภราชอันเทียมไถเอก ซึ่งออกญาพลเทพยธิบดียือนั้นบ่ายบาทดำเนิน จรดพระนั่งคัลเวียนซ้ายไปขวา ไถโทออกพระศรีมโหสถดำเนินที่สอง ไถตรีพระวัธนะ เศรษฐีดำเนินที่สาม ตามกันเป็นลำดับ พร้อมด้วยชีพอพรหมณ์ปรายข้าวตอก ดอกไม้บันลือเสียงสังข์ตรีไม้บัณเฑาะว์นำหน้าไถ ขุนบริบูรณ์ัญญาภิบาลนายนัก การนาหลวง แต่งตัวนุ่งเพลาคาดประคตใส่หมวกสานถือกระบี่เข้าโปรยปรายหว่าน พรณพีชัญญาหารตามทางไถจรดพระนั่งคัลถ้วนคำรบสามรอบ อันว่าชาว พนังกานก็เล่นการมหรสพระเบง ระบายโหม่งครุ่ม หกคะเมน ไต่ลวด ลอดบ่วง รำแพน แทงวิไล ไก่ป่า ช้างหงส์ ร่ายรอบที่ปริมนทลกระทำการแรกนาขวัญ เอ็กเกริกไปด้วยหมู่มหาชนชายหญิงพาบุตรนัดตามมาทอดทัศนาลเล่นสำราญใจ”

ในพิธีภัทรบทหรือพิธีกวนข้าวทิพย์ ซึ่งทำในเดือน 10 เป็นพิธีนำข้าวอ่อนจากรวงที่เก็บ เกี่ยวครั้งแรกมาทำข้าวมธุปายาสถวายทานแด่พระสงฆ์และเลี้ยงพราหมณ์เพื่อความ เป็นมงคล พิธีนี้จะมีการแบ่งการปฏิบัติออกเป็น 2 พิธี คือ พิธีของฝ่ายพราหมณ์จะเรียกว่าพิธีภัทรบทหรือพิธี ลอยบาปของพราหมณ์ และพิธีของฝ่ายพุทธจะเรียกว่าพิธีจัดเตรียมมธุปายาสและยาคุ หรือพิธี กวนข้าวทิพย์ โดยทั้ง 2 ฝ่ายนี้จะทำพิธีทั้งหมด 3 วัน ในระหว่างการทำพิธีกวนข้าวทิพย์ก็มีปรากฏ การมหรสพดังนี้¹

“ครั้นเดือน ๑๐ ถึงการพระราชพิธีภัทรบทเป็นนักชัตฤกษ์ มหาชนกระทำ มธุปายาสทาน และจะเด็ตรวงข้าวสาลีเป็นปฐมเก็บเกี่ยว ชีพอพรหมณ์ทั้งปวงก็ เริ่มการปลีกรรมสรวงสังเวชบูชาพระไพสพ ตั้งปัญจมหาสาครเต็มด้วยน้ำในพระ เทวสถาน อบรมน้ำด้วยเครื่องสุคนธชาติและบุปผชาติให้มีกลิ่นหอมเป็นอันดี แล้วจึงเชิญพระเทวรูป ๑๖ ปางลงโสรจสรวง อ่านพระเวทแผยศิวาลัย เพื่อจะให้ บำบัดอุปัชวะจะญไรภัยพยาธิทุกซ์โทษต่าง ๆ อันว่าหมู่พราหมณ์บรรดาซึ่งได้เล่า เรียนไตรเพทย่อมถือลัทธิว่าเดือน ๑๐ เป็นปฐมครรภสาลี มหาชนจะเก็บเกี่ยวมา กระทำมธุปายาสยาคุเลี้ยงพราหมณ์ เพื่อจะให้ เป็นมงคลแก่ข้าวในนา อันเมล็ด

¹ กรมศิลปากร, “นางนพมาศ” วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, หน้า 313-314.

รวงข้าวนี้เป็นปางพระโพสพ แม้ชาติพราหมณ์ผู้ใดยังมีได้ลอยบาป จะพึงบริโภคมธุปายาสแลยาคุอันบุคคลกระทำด้วยปฐมกรรมชาติสาธิต ก็บังเกิดทุกข์โทษอุบัติวะจัญไรแก่ตน ทั้งปราศจากความสวัสดิมงคลแก่นรชาติทั้งหลาย เหตุตั้งนั้นพราหมณาจารย์ผู้รู้แพทางศาสตร์ จึงกระทำพิธีภัทรบทยอบาป ฝ่ายข้างพุทธศาสน์พระราชพิธีภัทรบทยอบาป เป็นสมัยห่มมหาชนกระทำมธุปายาสยาคุอังกาสพระภิกษุสงฆ์แลเลี้ยงพราหมณ์ ทั้งบูชาพระรัตนตรัยด้วยพรรณผ้ากระทำเป็นธงแล้วแลอุทิศส่วนกุศลผลบุญให้แก่ญาติอันไปสู่ปรโลกเป็นปรทัตตูปชีวีเปรต...

...ครั้นถึงวันรับพระราชพิธีภัทรบทยอบาป คือ วันขึ้น ๑๓ ค่ำ เพลาเช้าเป็นวันธรรมดาฤกษ์ จึงสมเด็จพะอัครราชาทั้งสองพระองค์ทรงประดับพระบวรอินทริย์ด้วยเครื่องขัตติยาภรณ์ เสด็จยังโรงราชพิธีพร้อมด้วยประเทียบลูกขุนทรงสถิตสุวรรณบัลลังก์กันเสวตฉัตรเจ็ดชั้น ดำรัสสั่งให้จำชาชาวเวรเครื่องทั้งมวลตกแตงมธุปายาสปรุงปนระคนเจือล้วนแต่ของโอชารส มีชันทสกรและน้ำผึ้งน้ำอ้อยน้ำตาลนมสดเป็นต้น ใส่ลงในภาชนะซึ่งตั้งบนเตาเพลิง จึงให้สาวส่าอังกวนมธุปายาสเป็นฤกษ์โดยสังเขป ชาวดุริยางค์ดนตรีก็ระโคมพิณพาทย์ฆ้องกลองเป่าเล่นการมหรสพระเบงระบำล้วนแต่নারี..."

ในบรรดาพระราชพิธีที่มีปรากฏในสมัยสุโขทัย ตามหลักฐานที่ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างมาให้เห็นข้างต้นแล้วนั้น จะเป็นข้อสนับสนุนได้ว่า "การละเล่นของหลวง" นี้จะเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยส่วนใหญ่แล้วก็จะเป็นมหรสพสมโภชที่ประกอบอยู่ในงานพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ และพระมหากษัตริย์เสด็จมาร่วมในพิธีด้วยพระองค์เอง แต่หากเป็นพระราชพิธีที่พระมหากษัตริย์มิได้เสด็จมาร่วมพิธีก็มักจะไม่มีการแสดงการละเล่นของหลวง เช่น ในพระราชพิธีเคณฑะ ซึ่งเป็นพิธีที่ทำขึ้นในเดือน 7 เป็นพิธีที่ข้างเสียงทวยหอยดุชะดาบ้านเมือง พระมหากษัตริย์จะไม่เสด็จมาร่วมในพิธี จึงไม่มีการแสดงการละเล่นของหลวง รวมทั้งระยะเวลาในการประกอบพิธีก็สั้น จึงทำให้ไม่มีการนำมหรสพอื่น ๆ มาสมโภช หรือในพิธีพยุคนศาสตร์หรือพิธีขอฝน ซึ่งกระทำกันในเดือน 9 เพื่อช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พระมหากษัตริย์ไม่เสด็จมาร่วมในพิธี แต่ให้พราหมณ์มาเป็นผู้ประกอบพิธี ในพิธีนี้ก็จะไม่มีมหรสพสมโภชหรือการแสดงการละเล่นของหลวงเช่นกัน

พระราชพิธีที่มีปรากฏในสมัยสุโขทัยและมีหลักฐานว่ามีการแสดงการละเล่นของหลวงได้แก่ พระราชพิธีธานยันเทาะห์ (พิธีชนข้าวเข้าลาน) มีปรากฏการแสดงระเบง กระอ้วแทงควาย

พระราชพิธีคเชนทร์ศวนาน (พิธีออกสนามใหญ่) มีปรากฏการแสดงระเบง พระราชพิธีไพศาวจรต พระนังคัล (พิธีแรกนา) มีปรากฏการแสดง ระเบง โหม่งครุ่ม แหงวิไสย และพระราชพิธีภัทรบท (พิธี กวนข้าวทิพย์) มีปรากฏการแสดงระเบง ส่วนในพระราชพิธีอื่น เช่น พระราชพิธีจองเปรียงนั้น ปรากฏแต่เพียงว่ามีมหรสพสมโภช แต่มิได้ระบุแน่ชัดว่าเป็นการแสดงใด

จากข้อมูลดังกล่าวที่ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างมาข้างต้นแล้วนั้นถือเป็นข้อมูลสำคัญในการ สนับสนุนการแสดงการเล่นของหลวงในสมัยสุโขทัย ซึ่งการเล่นของหลวงนี้ยังคงสืบทอดเป็น มหรสพสมโภชที่สำคัญของไทยในยุคสมัยต่อมา

ยุคอยุธยา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา¹ จะปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการเล่นของหลวงรวมไปถึงนาฏศิลป์ ไทยหรือมหรสพสมโภชอื่น ๆ ชัดเจนกว่ายุคสุโขทัย เพราะเริ่มมีปรากฏการแสดงไว้ในเอกสาร สำคัญ และราชสำนักอยุธยาให้ความสำคัญกับนาฏศิลป์ซึ่งประกอบอยู่ในพิธีกรรมหรือพระราชพิธี ต่าง ๆ มาก ดังเช่นในกฎมณเฑียรบาลสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อศักราช 720 หรือ พ.ศ. 1901 ก็ได้กล่าวถึงการมหรสพสมโภชนาชนิดที่ใช้ในพิธีสมโภชต่าง ๆ และพิธี พลิกรรมอยู่หลายแห่ง¹ ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างข้อมูลเกี่ยวกับการแสดงการเล่นของหลวง เพื่อให้ เป็นข้อมูลในการสนับสนุนว่า การเล่นของหลวงนี้ยังคงมีปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการแสดง เรื่อยมา และถือเป็นมหรสพสมโภชที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งของสมัยอยุธยา ซึ่งมีปรากฏรายละเอียดดังนี้

ในการพระราชพิธีเบญจศกลดจแดร ซึ่งเป็นพิธีที่จัดขึ้นในเดือน 5 (งานออกสนามใหญ่) เป็นการตรวจพลกิจการทางด้านการทหาร มีการแสดงมหรสพสมโภชต่าง ๆ ดังนี้²

“ในพระบันชรสิงขมนั้นตั้งเสาศัตรี 9 ชั้น 7 ชั้น 6 ชั้น 5 ชั้น 3 ชั้น 2 ชั้น และ ชั้นหนึ่ง บัวงายคั้นเงินคันทองคันทนาก ถิ่นั่งสมเด็จพระพุทธเจ้าเจียงฝ้าย ซ้าย ถิ่นั่งสมเด็จพระอุปราชน้ำทิมาดาบสูงสองศอก หลังคาลัยชภามีมาน 4

¹สุรพล วิรุฬห์รักษ์, วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2477 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 17.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

ลาดพนัก พระราชกุมารกินเมือง สูงศอกคือหลังคาพพลาบดลาด พระราชกุมาร
 เยาวราชเตี้ยสูงคือหนึ่ง พระราชนัดดาทั้งปวงหน้าหลัง พระอาลักษณ์ยืนเตี้ยสูง
 10 ศอก วงผ้ารัดบัตสนองพระโอบุษฐ์นั่งถัดอาลักษณ์ ขุนราชนั่งฉานหว่างเปล้า
 หัวพันทั้ง 4 นั่ง หว่างหัวทิมตาบต่อกัน นายรองนั่งด้วยอินทเกร็ดหรือทีกยื่นฉาน
 ระบายซ้ายขวาหม่ง ครุ่ม 3 ยกเมื่อแรกเสด็จหม่งครุ่ม ชแม่เมื่อเลี้ยง หม่งครุ่ม
 มหาดเล็กเมื่อเอยนสรรพศิลา

เมื่อแรกเสด็จออกพ้อช้าง รันแพะวัวชน กระบือชนชุมพาชนข้างคนชน
 พรบไก่ คลีซิงโคปล้ำมวยตีตั้งพันแย่งเชิงแวงแล่นกลคลีม้า รุ่งแล้วนาลิกาหนึ่ง
 ช้างเข้ายืนกระบวนในสนาม สองนาลิกาเอาช้างเข้าที่บรามลูกขุนชุมตีหรือทีกลา
 หนึ่งเอาช้างออกยืนที่เบ็กลูกขุน ทั้งพระลำอาง 3 นาลิกาตีหรือทีก 2 ลา เสด็จหอ
 พระเบิกพระราชกุมารพระราชนัดดาเรียกพระราเชนทร 4 นาลิกาตีหรือทีก 3 ลา
 เสด็จถึงพระที่นั่ง พระอาลักษณ์ขึ้นสนองพระโอบุษฐ์ขุนราชหัวพัน เข้านั่งที่ชนกลอน
 สนามห้ามผู้คน เชิญเสด็จพระพุทธเจ้าเสด็จพระที่นั่ง ตีห้าลาเสด็จออกเบ็กราช
 กุลถวายบังคมตี 7 ลา เรียกม้าพ้อช้าง ระบายซ้ายขวา รำดาบซ้ายขวา ระบาย
 ออกหม่งครุ่ม หัวพานนำหม่งครุ่ม หน้ากลองตีไม้ฟ่งหอก เล่นแพนยิงธนูปลายไม้
 ลอดบ่วง ใต้เชือกหนังตีหรือทีกเก้าลา ยกช้างเลี้ยงหม่งครุ่ม ชแม่แล้วคลีซิงโคน ถ้า
 มีแขกเมืองเฝ้าและเสด็จทรงคลีม้าใช้ สมเด็จพระพุทธเจ้า สมเด็จพระพรรณ
 เมศวรเจ้าพระราชกุมารนา 10000 เอกโทนา 5000 หัวเมืองราชกุล ขุนม้าทั้ง 4
 ขุนราชชักโคน ถ้าทรงศีลเจ้าพญาชักโคนฯ จนสนามใหญ่”

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าในพระราชพิธีเผด็จศึก มีมหรสพสมโภชที่เป็น
 การละเล่นของหลวง คือ หม่งครุ่ม (โมงครุ่ม) และระเบง

ในเดือน 11 มีพระราชพิธีอาสาสุส (พิธีแข่งเรือ) มีปรากฏการแสดงมหรสพสมโภชดังต่อไปนี้¹

“เดือน 11 การอาสาสุสพิธี มีหม่งครุ่มซ้ายขวาระบำหรือทีกอินทเกร็ดดนตรี
 เข้าทรงพระมหามงกุฎราชาประโกล กลางวันทรงพระสุพรรณมาลา เอย์นทรงพระ

¹ กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2531), หน้า 67.

มาลาสุกหว่าสภักขมภู สมเด็จพระอรรคมเหสีพระภรรยาทรงพระสุวรรณมาลา
 นุ่งแพรกลางทองทรงพระอรรคชายาทรงพระมาลาธาบ่งแพรดารากรทองเสื่อ ลูก
 เถอหลานเธอทรงศิโรเพศมวยทองเสื่อ พระสนมใส่สนองเกล้าสภักสองป่าสมรรถ
 ไชยเรือต้น สรรมุขเรือสมเด็จพระอรรคมเหสี สมรรถไชยไกรสรมุขนั้นเป็นเรือ
 เสี่ยงทาย ถ้าสมรรถไชยแพ้ใช้เข้าเหยียบเกลืออิม ศุขเกษมเปรมประชาถ้าสมรรถ
 ไชยซำนะใช้จะมียุช"

จากข้อความดังกล่าวในพระราชพิธีอาสยุทธ (พิธีแข่งเรือ) ในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีปรากฏ
 การแสดงมหรสพสมโภชที่เป็นการละเล่นของหลวงได้แก่ หม่งครุ่ม (โมงครุ่ม)

นอกจากนี้ในพิธีพิเศษบางพิธีนอกเหนือจากงานพระราชพิธีทั้ง 12 เดือน เช่น พิธีถวาย
 บังคมสมโภชแม่หย้วพระที่จัดเป็นการใหญ่ถือเป็นพระราชกิจในเดือน 11 ยังมีการแสดงมหรสพ
 สมโภช ดังข้อความที่ว่า¹

"เดือนแรม ๑๑ ค่ำ ลูกขุนแต่นา ๑๐๐๐๐ ลงมาถึงนา ๑๐๐๐ ถวาย
 บังคมสมโภช แม่หย้วพระพี ๓ แรม ๑๔ ค่ำเออราชยานแลพรหม ๑๖ มารับแม่
 หย้วพระพีเจ้าไปในปราสาท รุ่งแล้ว ๒ นาฬิกาเรียกพระราชนทรยานเทวียน
 ทิพยานพระยานูมาศ พระราชนทรเสวตรฉัตร ๙ ชั้นแล ๗ ชั้น ๕ ชั้น ชั้น ๓๓ ชั้น
 ๒ ชั้น กลิ่งแลพรหม ๓๒ สมเด็จพระอรรคมเหสี ๕ ชั้น ๔ ชั้น ๓ ชั้นกลิ่งแลพรหม
 ๑๖ เมียนา ๑๐๐๐๐๐ เอกแลนา ๕๐๐๐ เอกสนองพระโอบุชฐ์เดีรหน้าภรรยาเจ้า
 ๓ ชั้น ๒ ชั้น กลิ่งแลพรหม ๘ เมียนา ๕๐๐๐ แลออกเจ้าเดีรหน้าแม่หย้วเจ้าเมือง
 ช้ายขวา ๒ ชั้น และบัวหงายกลิ่งแลพรหม ๘ เมียนา ๓๐๐๐ แลชแม่แก่เดีรหน้า
 แม่หย้วเจ้าพระพี เมียพระบโรหิตถือเทียนทอง เมียพระเทพราชถือตระพัง เมีย
 พระยาจักรปาณถือพานเข้าตอก เมียพระอาทยาถือมิดไพล เมียพระโหรปรายเข้า
 สาน ครั้นถึงมณูปแม่หย้วเมียพระโหรปรายเข้าสาน ครั้นถึงมณูปแม่หย้วพระพี
 แล้วจึงหยุดพระราชนทร หน้าพระราชนทร พระศรีอรรคราชถือพระขรรค์ จึง
 สสนองพระโอบุชฐ์ลูกเธอหลานเธอจึงพระมาตุราช พระมาตุอาพระอธิการยมหาธิบตี-

¹กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง. หน้า 71.

ยมหาธิปไตยหลังพระราชาเชนทร สมเด็จพระอรรคมเหษีเจ้าแล้วจึงพระภรรยาเจ้าจึง
แม่หยิวเจ้าเมืองซ้ายขวาจึง 12 กำนัน นายแวงสนมรับแต่ตีนปราสาทออกมา
นายแวงหน้ารับแต่ประตูมกอกน้ำออกมา แตรสังขลเดาะผู้หญิง ครั้นเสด็จถึงเข้า
พระผทมด้วยแม่หยิวพระพี่ ผทมตื่นสงเสวยธรงพระสุคนธ์สำอางราโชประเภา
เสด็จห่อพระแล้วลงพระราชเชนทรเสด็จไปเวียร 9 รอบ ครั้นไปถึงอุทกราชสชาติ
แหวนขัดทองเงิน เทพดาแลองค์มีคุณทแลองค์มีคุณทแลอันมีพรหมณอยู่บูชา
แลคนปรายเงินให้ทุกคน ครั้นเวียรจรดสมิทแล้วทั้งห้าพระองค์ เสด็จด้วยรอง
พระบาทเข้าในโรงกุนธนั่งเตียงทองทั้ง 5 พระองค์แล้ว ว่างแบกพานสนานยื่น พล
เทพนำบโรหิตพิรามให้น้ำสังข มเหธรพิเชตให้น้ำกลด ฝ่ายพระภรรยาเจ้าแม่หยิว
เจ้าเมือง ขุนอินทรขุนจันทรตามขวาแบกพานสนานพระเทพราช พระจักรีปานี้ให้
น้ำสังข พระธรรมสาตร พระอาทยาให้น้ำกลด ครั้นเสด็จการเสด็จขึ้นพระที่นั่ง
เลี้ยงลูกขุนมีหมงครุ่มซ้ายขวาคุลาตีไม้ไต่เชือกหนังเล่นแพนพุงหอกยิงธนู"

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่า นอกเหนือจากการปฏิบัติพระราชภารกิจแล้วบรรดา
พระมหากษัตริย์และเจ้านายต่าง ๆ จะเสด็จทอดพระเนตรการมหรสพต่าง ๆ ซึ่งมีมหรสพสมโภชที่
เป็นการละเล่นของหลวงและมีปรากฏในพิธีนี้ได้แก่ หมงครุ่ม (โมงครุ่ม) คุลาตีไม้ (คุลาตีไม้)

นอกจากนี้ในกฎมณเฑียรบาลได้กล่าวถึงพระราชพิธีอินทราภิเษก (การที่พระเจ้าแผ่นดิน
ทำพิธีราชาภิเษก) ซึ่งเป็นงานพระราชพิธีที่ใหญ่ และมีการมหรสพสมโภชเป็นเดือนมีการจัดกิจกรรม
ต่าง ๆ มากมาย ซึ่งผู้วิจัยขอยกใจความมาทั้งหมดดังนี้¹

"การพระราชพิธีอินทราภิเษกตั้งพระสุเมรุสูงเส้น ๕ วา ในกลางสนามนั้น
พระอินทรนั่งบนพระสุเมรุ อิศินธยุคนธรสูงเส้นหนึ่ง กรวิกสูง ๑๕ วา เขาไกรลาสสูง
๑๐ วา ฉัตรทองชั้นใน ฉัตรนาคชั้นกลาง ฉัตรเงินชั้นนอก แลนอกนั้นราชวัดฉัตร
เบญจจรง ได้ฉัตรรูปเทพดาชั้น นอกฉัตรราชวัดรั้วไก่ ฉัตรกระดาดรูปยักษ์คน
ธรรมา รากษชยยืนตีนพระสุเมรุรูปคชสีห์ราชสีห์สิงโตกิเลนเลี้ยงผา ช้างโคกระบือ

¹ วิชชุตา วุฑาติศย์, นาฏยศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัย
รัตนโกสินทร์ (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชานาฏยศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 15.

แลเสื่อหมีมีรูปเทพดานั่งทุกเขาไกรลาสรูปพระอิศวรเป็นเจ้าของนางอุมากวดี ยอดพระสุเมรุรูปพระอินทรรูปอสูรอยู่กลางพระสุเมรุ รูปพระนารายณ์บันทมสินใน ดินพระสุเมรุ นาค ๗ ศีศะเกี่ยวพระสุเมรุนอกสนาม อสูรยี่นนอกกำแพง โรงรำ ระบาดอกไม้มหาดไทบ่าเรอห์ ส่นองพระโอบชฎาดำรวจเลกเป่นรูปอสูร ๑๐๐ มหาดเลก เป่นเทพดา ๑๐๐ เป่นพาลีสุครีพมหาชนมภูแลบวิวารพานร ๑๐๓ ชักนาคดึก ดำบรออสูรชักหัวเทพดาชักหาง พานรอยู่ปลายหางพระสุเมรุ เหลี่ยมหนึ่งทอง เหลี่ยมหนึ่งนาค เหลี่ยมหนึ่งแก้ว เหลี่ยมหนึ่งเงิน เขายุคนธรทอง อีสินธรรนาค กรวิกสีเงิน ไกรลาสเงิน รอบสนามนอกตั้งข้างม้า จัตรงคพลา ๑๐๐๐๐ ใส่ศิรเพท ห่มเสื่ออุ่น แพรเคารพนา ๒๔๐๐ ลงมาถึงนา ๑๒๐๐ ถือดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ตามตำแหน่ง เข้าตอกดอกไม้ถวายเป็นคพราหมณาจารย์ โยคีโภคิอาดาลตบศิว นิ่งในราชวัด วันแรกการ อธิภาศในวัน ๒ ราบอันก่อวัน ๓ สรวางอันก่อวัน ๔ จบ สมิทวัน ๕ ชักดึกดำบรพวัน ๖ ตั้งน้ำสุรามฤตย ๓ ตุ่ม ตั้งข้าง ๓ ศิศม้าเผือกอสูรราช ครุทธราช นางคาราหน้าฉาน ตั้งเครื่องสรรพยุทเครื่องข้างแลเชือกบาศ หอกไชย ตั้งโตมร ของ้าว ชูบน้ำสุรามฤตยเทพดาผู้ดึกดำบร ร้อยรูปพระอิศวรพระ นารายณ์พระอินทพระพิศวกกรรมถือเครื่องสำรับตามทำเนียมเข้ามาถวายเป็นพร วันค้ำพ ๗ พราหมณาจารย์ถวายเป็นพรวันค้ำพ ๘ ทำวพญาถวายเป็นพรวันค้ำพ ๙ ถวายเป็นข้างม้า จัตรงค วันค้ำพ ๑๐ ถวายเป็น ๑๒ พระคลัง วัน ๑๑ ถวายเป็น สัตพัทยากร วัน ๑๒ ถวายเป็นเมือง ๑๓ ถือน้ำสุรามฤตย วัน ๑๔ ยกบ้านานเทพดา วัน ๑๕ ยกวางวันทำวพญา วัน ๑๖ ยกวางวันขุนหมื่น วัน ๑๗ พระราชทานแก่ พราหมณาจารย์ วัน ๑๘ ชัดกรรมพฤกษ วัน ๑๙ วัน ๒๐ วัน ๒๑ สามวันปรายเงิน ทอง สามวันเล่นการมโหรสพเดือนหนึ่ง ตั้งรูปกุมภกรรมที่ตรงฉานสูงเส้นหนึ่ง มหาดเลกเป่นพานร ลอดออกแต่ใน หู ตา จมูก ปาก ครั้นเสร็จการเสด็จด้วย พระราชาให้ทานรอบเมือง จบการอินทราภิเศก"

ซึ่งจากข้อความดังกล่าวข้างต้นเกี่ยวกับพระราชพิธีอินทราภิเศกนี้ ทำให้พอเห็นภาพได้ว่าเป็นงานพระราชพิธีที่มีการจัดขึ้นอย่างใหญ่โต เป็นการแสดงการกวนน้ำอมฤตโดยการชักนาคหรือที่เรียกกันว่า "ชักนาคดึกดำบรรพ" ใช้ผู้แสดงเป็นจำนวนมาก แต่งตัวเป็นอสูรวานรและเทวดามา ชักนาคเพื่อกวนน้ำอมฤตกัน และสำหรับมโหรสพสมโภชต่าง ๆ นั้นถึงแม้มิได้มีการเอ่ยนามของชื่อ

การแสดงต่าง ๆ แต่ก็พอที่จะอนุมานได้ว่าน่าจะมีการแสดงการเล่นของหลวง เช่น หมงครุ่ม (โมงครุ่ม) ระเบง และคุลาตีไม้ (กุลาคีไม้) แสดงอยู่บ้าง เพราะการแสดงเหล่านี้มักจะมีปรากฏในงานพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ เสมอ ๆ

นอกจากพระราชพิธีอินทราภิเษกในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีการจัดมหรสพสมโภชต่าง ๆ ขึ้นแล้วนั้น ในกฎมณเฑียรบาลประกาศใช้ จ.ศ. 720 (พ.ศ. 1901) สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังปรากฏตามหมายเลขกฎที่ 45 กล่าวถึงการคล้องช้าง เมื่อคล้องช้างได้แล้วจะมีการเฉลิมฉลองด้วยมหรสพดังข้อความที่ว่า¹

“ถ้าวงแลมิพบมิเห็นโทษโสมดแลขุนโขลงใส่กั้งจำเดิรป่าหา 3 ปี เมื่อพบแล้วจะชักนำให้ทำพิธี 7 วันแล้วจึงเอาด้ายตีบาศทรงบาศ เมื่อคล้องติดหนัง 8 โรงรำ 8 โรง สมโภช 7 วันเหล่นมหรสพ 15 วัน จึงเอาลงขนานเหล่นรำรดมาถึงพระนครแลเมื่อถึงพระนครแล้วเล่นมหรสพสมโภชอีก 15 วัน”

ถึงแม้ว่าข้อความดังกล่าวข้างต้นนั้นมิได้กล่าวถึงลักษณะของมหรสพสมโภชต่างๆ ที่แสดงในงานพระราชพิธีนี้ แต่ก็พอจะอนุมานได้ว่าน่าจะมีการเล่นของหลวง เช่น โมงครุ่ม ระเบง กุลาคีไม้ แสดงอยู่บ้างเหมือนดังงานพระราชพิธีอินทราภิเษก

นอกจากหลักฐานทางด้านพงศาวดารหรือจดหมายเหตุต่าง ๆ ของสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้มีการกล่าวถึงมหรสพสมโภชต่าง ๆ ที่มีปรากฏในงานพระราชพิธีแล้วนั้น ในวรรณคดีเรื่องปถุณโณวาทคำฉันท์ ของพระมหานาค วัดท่าทราย ซึ่งเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นในสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301) ได้มีการกล่าวถึงมหรสพสมโภชกลางวันในงานสมโภชพระพุทธบาทไว้ดังนี้²

“โมงครุ่มคณาชาย	กลเพศพึงเสวยง
ทับทรวงสังข์แฉง	ก็ตระกูตระโกคำ
เทริดใส่ใบไครยล	ก็ละลนละลาวท่า
กุมแล้ทวารำ	ศัพทร้องดำเนียรวง

¹ กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า 43.

² กรมศิลปากร, ปถุณโณวาทคำฉันท์ (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2503), หน้า 41.

บัดเบื่องรเบ็งแต่ง	กลกายประดุมง-
ครุ่มเทริดบสมทรง	กรกุ่มธนูเมียง
ย่องยิมมยุรมรณ	กิส้ออนสเอวเอียง
ลูกคู่ก็แตกเสียง	โอรพ้อตระหลบเวียน"

ฯลฯ

ข้อความดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นข้อความที่กล่าวถึงการละเล่นของหลวง ชูดมโงมครุ่ม ระเบง และกลาตีไม้ ซึ่งมีปรากฏเป็นมหรสพสมโภชกลางวันของงานสมโภชพระพุทธบาทในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และจากลักษณะของงานมหรสพสมโภชในงานสมโภชพระพุทธบาทนี้ น่าจะสามารถใช้เป็นข้อมูลในการสนับสนุนการมองย้อนกลับไปในอดีตอีกได้ว่า ในงานสมโภชพระพุทธบาท งานสมโภชวัด งานสมโภชข้างเผือก ในรัชสมัยอื่น ๆ ก่อนหน้าสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มหรสพที่ใช้สมโภชก็น่าจะมีการละเล่นของหลวงปรากฏอยู่ด้วยเช่นกัน

ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาการละเล่นของหลวงถือเป็นมหรสพสมโภชสำคัญในงานพระราชพิธีของหลวง ซึ่งจะมีปรากฏแสดงเสมอ ๆ ในงานพระราชพิธีต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานสมโภชข้างเผือก งานสมโภชพระพุทธบาท หรืองานพระราชพิธีอื่น ๆ ก็ตาม

ยุคกรุงธนบุรี

ในสมัยกรุงธนบุรีนี้การนำเอามหรสพสมโภชมาแสดงในงานพระราชพิธีต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลของการจัดงานมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา ถึงแม้ว่าในสมัยนั้นบ้านเมืองยังไม่เฟื่องฟูเหมือนอย่างสมัยกรุงศรีอยุธยาเพราะอยู่ในช่วงหลังสงครามก็ตาม แต่เมื่อคราวมีงานพระราชพิธีต่าง ๆ พระเจ้าตากสินมหาราชก็ทรงจัดงานอย่างสมพระเกียรติ ให้มีมหรสพสมโภชตามสมควร และทรงรักษารูปแบบงานพระราชพิธีอย่างครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเอาไว้ และจากเอกสารประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี ทำให้เห็นถึงงานพระราชพิธีต่าง ๆ ในสมัยนั้นและมีการจัดมหรสพสมโภชในงานอีกด้วย ทั้งนี้ในหมายรับสั่งของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เรื่องโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์เสด็จขึ้นไปรับพระแก้วมรกตที่ท่าเจ้าสนุก จังหวัดสระบุรี ได้มีการจัดมหรสพสมโภช ซึ่งมีกล่าวถึงการการละเล่นของหลวงไว้ดังนี้¹

¹ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 1 สมัยกรุงศรีอยุธยา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี, 2523), หน้า 37.

"ครั้นณวันเสาร์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๖ เสด็จฯ ออกพลับพลายกทรงฯ ให้เรียกเครื่องเล่นแลคุ่มวอยปล้ำ กระบี่กระบอง ทั้งปวงให้เล่นทอดพระเนตรก่อนการสมโภช ๔ เวร สิ้นเงิน ๒๕ ชั่ง ๓ ตำลึง ครั้นณวันพุธ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ตั้งการสมโภช ให้มีเครื่องเล่นไซนหนังรำ แลดอกไม้เพลิงฟากตะวันออก ฟากตะวันตก เป็นคาร์บ ๗ วัน ๗ คืน ให้พระราชทานเงินเบี้ยเลี้ยง เป็นเงินให้แก่องค์เครื่องเล่น ฟากตะวันออก

เงินเครื่องเล่นฟากตะวันออก กลางวัน หุ่นลาวโรงใหญ่โรง ๑ วัน ๆ ละ ๖ ตำลึง ๗ วัน ๆ ละ ๒ ชั่ง ๒ ตำลึง ละครเขมรโรง ๑ วันละ ๒ ตำลึง ๒ บาท ๗ วัน ๑๗ ตำลึง ๒ บาท...

เงินเครื่องเล่นฟากตะวันตก กลางวันละครข้างในโรง ๑ วัน ๆ ละ ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง ๗ วัน ๑๐ ชั่ง ๑๐ ตำลึง...

หว่างระทา ไซน ๒ โรง รำหญิง ๒ โรง ๒ โรง จั้ว ๑ โรง หุ่นมอญ ๑ โรง หนึ่งกลางวัน ๑ โรง...

หกล้มสูง ๓ ต่อ ต้น ๑ วันละ ๑ ตำลึง ๗ วัน ๗ ตำลึง หกล้มลำเดียว ๓ ต้น ๆ ละ ๑ บาท วันละ ๓ บาท ๗ วัน ๕ ตำลึง ๑ บาท ไต้ลวดต่ำสาย ๑ วันละ ๑ บาท ๗ วัน ๑ ตำลึง ๓ บาท ญวนหก ๑๖ คน วันละ ๑ ตำลึง ๒ บาท ๗ วัน ๑๐ ตำลึง ๒ บาท คนต่อเท้า ๒ คน ๆ ละ ๑ บาท วันละ ๒ บาท ๗ วัน ๓ ตำลึง ๒ บาท ปรบไก่อ ชาย ๑๐ หญิง ๑๐ (รวม) ๒๐ คน วันละ ๒ ตำลึง ๒ บาท ๗ วัน ๑๗ ตำลึง ๒ บาท มงครุ้ม นาย ๔ คน ๆ ละ ๑ บาท วันละ ๑ ตำลึง ไพร่ ๑๗ คน ๆ ละ ๒ สลึง วันละ ๒ ตำลึง ๒ สลึง (รวม) ๗ วัน ๑ ชั่ง ๑ ตำลึง ๓ บาท ๒ สลึง ระเบียบ ๒ คน ๆ ละ ๑ บาท วันละ ๒ บาท ไพร่ ๑๔ คน ๆ ละ ๒ สลึง วันละ ๒ ตำลึง ๑ บาท (รวม) ๗ วัน ๑๙ ตำลึง ๑ บาท ขวาร์หน้า นาย ๔ คน ๆ ละ ๑ บาท วันละ ๑ ตำลึง ไพร่ ๕ คน ๆ ละ ๒ สลึง วันละ ๒ บาท ๒ สลึง (รวม) ๗ วัน ๑๑ ตำลึง ๑ บาท ๒ สลึง

สิริวิไล ๒ คน ๆ ละ ๑ บาท วันละ ๒ บาท โต ๑ นางกระปือ ๒ จันเงาะ ๑ ปีกลอง ๓ (รวม) ๗ คน ๆ ละ ๒ สลึง วันละ ๓ บาท ๒ สลึง (รวม) ตริวิไล โต นางกระปือ จันเงาะ ปีกลอง ๗ วัน ๙ ตำลึง ๒ บาท ๒ สลึง

(รวม หกล้ม ไต้ลวด ญวนหก ต่อเท้า ปรบไก่อ มงครุ้ม ฯลฯ) ๑๒ สลึง เงิน ๕ ชั่ง ๗ ตำลึง ๒ บาท ๒ สลึง"

อนึ่งในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ทรงกล่าวว่ “เสด็จกลับรับพระแก้วพระบางลงมา เรือประพาสดอกสร้อยสัควา มโหรีปีพาทย์ ละครโชนลงพลอย มาตามกระแสนลมารค พยุหยาตรากระบวนเรือ ประทับท่าวัดแจ้ง เชิญพระแก้วขึ้นทรงพระยานุมาศแห่มา ณ โรงพระแก้วอยู่ที่ท้องสนาม” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชอาธิบายว่า¹

“แห่พระทางเรือตามที่ว่านี้ละครโชนเล่นมาในเรือไม่ใช่ทอดหุ่นหน้าพระตำหนักแพพระแก้วลงมาถึงโรงแล้ว ไม่ได้สมโภชเป็นการใหญ่ทันทีจะเป็นด้วยการปลูกสร้างหรือตกแต่งยังไม่เรียบร้อยอย่างหนึ่งจึงรอไว้สมโภชพร้อมกับการบูรณมีในระยะที่ว่างนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิณพาทย์ไทยพิณพาทย์รามัญและมโหรีไทย มโหรีแขกฝรั่ง มโหรีจีน ญวน เขมร ผลัดเปลี่ยนกับสมโภช ๒ เดือนกับ ๑๒ วัน ครั้น ณ วันเสาร์เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ เสด็จออกพลับพลายกฯ ทรงฯ ให้เรียกเครื่องเล่นคุ้มวย คู่ปล้ำ กระบี่กระบองทั้งปวง ให้เล่นทอดพระเนตรก่อน

๒๕

การสมโภช ๔ วัน พระราชทานรางวัลถึง ๓ | งานสมโภชเท่านั้นได้เริ่มต่อวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เป็นต้น งานติดต่อกันไปถึง ๗ วัน ๗ คน การสมโภชได้แบ่งออกตั้งทั้ง ๒ ฟากลำน้ำเจ้าพระยา เหตุด้วยเวลานั้นไม่มีกำแพงข้างริมน้ำ ตั้งระทากฟากละ ๑๐ ต้น หว่างระทากมีโรงรำ ๙ โรง ทั้ง ๒ ฟากในโรงรำฟากตะวันออกนั้น มีโชน ๓ โรง รำหญิง ๒ โรง จี๊ว ๑ โรง หนึ่งกลางวัน ๑ โรง หนึ่งลาว ๒ โรง กลางคืนมีหนึ่งไทยหว่างระทาก ๙ โรง หนึ่งจีน ๒ โรง รวม ๑๑ โรง โรงงานมหรสพใหญ่ฟากตะวันออกมีหุ่นลาวโรงหนึ่ง ละครเขมรโรงหนึ่ง จี๊วจีนโรงหนึ่ง จี๊วญวนโรงหนึ่ง รวม ๔ โรง การเล่นที่กันมาฝั่งตะวันออกเป็นจี๊ว เป็นหุ่นลาวละครเขมรเช่นนี้ เพราะเหตุฟากตะวันออกเป็นหมู่บ้านญวนและจีน เช่น ตลาดสำเพ็ง มีผู้คนมาก ส่วนข้างตะวันตก โรงรำระหว่างระทาก ๙ โรง นั้น มีโชน ๒ โรง รำหญิง ๒ โรง จี๊ว ๑ โรง หนึ่งมอญ ๑ โรง โรงงานมหรสพใหญ่ละครข้างใน ๑ เงินโรงวันละ

¹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสาวเรียบ วิเศษกุล ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง วันที่ 31 ตุลาคม 2509), หน้า 154.

๑๐+ โขนโรงใหญ่ ๒ โรง ละครผู้ชายโรงใหญ่ ๑ โรง เทพทอง ๑ โรง รวม ๕ โรง
 หกไม้สูงสามต่อต้นหนึ่ง หกไม้ลำเดียวสามต้น ไต่ลวดสายต่ำหนึ่ง ญวนหก คน
 ต่อเท้าสองคนปรบไกววงใหญ่ ๑ วง โมงครุ่ม ระเบง ชวราำหน้า ตริวิไลย กระจ้อ้ว
 แทงควาย จินเงาะ กลางคีนหนึ่งหว่างระทา ๙ โรง หนึ่ง ใหญ่โรงใหญ่ ๒ โรง
 มังกร ญวนรำโคม เวลาเย็นมีมวยหน้าพลับปลา”

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นทำให้ทราบว่า ในสมัยกรุงธนบุรีนั้นมีการละเล่นของหลวง
 แสดงในงานสมโภชต่าง ๆ ซึ่งการละเล่นของหลวงที่มีปรากฏแสดงได้แก่ โมงครุ่ม ระเบง ตริวิไลย
 (แหงวิไลย) กระจ้อ้วแหงควาย

นอกจากการฉลองพระแก้วและพระบางจากนครเวียงจันทน์ตามหลักฐานที่ได้กล่าวไป
 แล้วข้างต้นนั้น ในสมัยกรุงธนบุรีสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ยังโปรดให้จัดการสมโภชพระยา
 เสวตทริณี ซึ่งเป็นช้างเผือกคู่พระบุญญาธิการเป็นการใหญ่ และถึงแม้ว่าการจัดงานสมโภชใน
 ครั้งนี้จะไม่มีปรากฏชื่อการละเล่นของหลวงก็ตาม แต่ก็พออนุมานได้ว่าจะมีการแสดงการละเล่น
 ของหลวงอยู่ด้วยเช่นกัน เพียงแต่กล่าวรวมถึงงานสมโภชเท่านั้น ดังความว่า¹

“ปีขาลโทศกไปตีเมืองสวางคบุรี พระฝางมีช้างเผือกลูกบ้านนอก ยังไม่
 จับหน้า รู้ว่าทัพเมืองได้ยกขึ้นไปจะรบเอาช้างเผือก จึงเสี่ยงหญ้าว่า ช้างนี้คุณญ
 เมืองเหนือให้รับหญ้าเมืองเหนือ คุณญเมืองใต้ให้รับหญ้าเมืองใต้ พอทัพเข้าถึงตี
 ได้เมืองพระฝางพาช้างหนี ติดตามไปพบช้าง...รับสั่งให้สมโภชนางพระยาแล้วให้
 รับละคร ผู้หญิงไปสมโภชพระฝาง ๗ วัน แล้วเสด็จเยี่ยมเมืองพิษณุโลก สมโภช
 พระชินราช พระชินศรี ๗ วัน มีละครผู้หญิงเสร็จแล้ว แล้วเสด็จกลับมาที่หาด
 สูง...”

จากหลักฐานข้อมูลต่าง ๆ จึงพอสรุปได้ว่าในสมัยกรุงธนบุรีก็มีปรากฏการแสดงการละเล่น
 ของหลวงเช่นกัน ซึ่งการแสดงนี้จะเกี่ยวข้องกับงานพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น งานสมโภชช้าง งานพระศพ

¹ สุรพล วิรุฬห์รักษ์, วัฒนธรรมนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2477. หน้า 36.

งานพระบรมศพ เป็นต้น โดยการมีมหรสพสมโภชที่จัดแสดงในยุคนี้นั้นน่าที่จะได้รับอิทธิพลมาจากในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งถือเป็นเครื่องแสดงความมั่นคงของอาณาจักรกรุงธนบุรีที่กลับมาเป็นปึกแผ่นและสามารถจัดงานต่าง ๆ เสมอสมัยกรุงศรีอยุธยาได้

ยุครัตนโกสินทร์

การละเล่นของหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นได้รับการสืบทอดต่อเนื่องมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ซึ่งมีปรากฏเป็นหลักฐานทางด้านลายลักษณ์อักษรเด่นชัดขึ้น นับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยในระยะเริ่มแรกของการสร้างราชธานีใหม่นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพยายามที่จะทำให้อารัตนโกสินทร์มีความเจริญรุ่งเรืองในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ด้านศิลปกรรม สถาปัตยกรรมต่าง ๆ ให้ทัดเทียมกับสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ดังนั้นการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมรวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ จึงมีความเฟื่องฟูมาก นาฏศิลป์หลายประเภทได้รับการฟื้นฟูปรับปรุงขึ้นมาใหม่ รวมถึงการการละเล่นของหลวงก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาโดยมีการจัดงานพระราชพิธีขึ้นและมีมหรสพสมโภชแสดงในงานด้วย ซึ่งการฟื้นฟูในครั้งนี้ก็นับเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดงานพระราชพิธีและมีมหรสพสมโภชแสดงในรัชสมัยอื่นๆ ต่อมา ดังนั้นผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างเกี่ยวกับข้อมูลของการละเล่นของหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อให้เห็นภาพของการละเล่นของหลวงที่ยังคงมีปรากฏแสดง และนับเป็นการแสดงที่เป็นศิลปะของไทยโบราณที่ยังคงได้รับการสืบทอดเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ตัวอย่างข้อมูลเกี่ยวกับการแสดงการละเล่นของหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์มีดังนี้

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

จากหลักฐานข้อมูลทางด้านเอกสารต่าง ๆ ได้มีการกล่าวถึงการละเล่นของหลวงไว้ดังนี้ งานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครั้งที่ 1 ในข้อที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2328 ซึ่งเป็นภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น พระองค์ได้โปรดให้มีจัดการมหรสพต่าง ๆ เพื่อเป็นการสมโภชเฉลิมฉลองมากมาย กำหนดการสมโภชพระนครรวม 3 วัน ซึ่งมีมหรสพสมโภชต่าง ๆ ที่ร่วมแสดงในงานสมโภชฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ในครั้งนั้นได้แก่

โมงครุ่ม ระเบง ญวนหก ลอดบ่วง มวย เป็นต้น ดังที่ปรากฏหลักฐานในโคลงยอพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่า¹

“หุ่นไทยประชันหุ่นงิ้ว	จีนเขียน หน้านา
ญวนหกหัดใจนเจียน	เหาะได้
หม่งครุ่มระเบงเวียน	โผยแพน กลองแฮ
ลอดบ่วงหกคะเมนไม้	ลอดเลี้ยวหลีกกัน”

ฯลฯ

ในงานถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ปี พ.ศ. 2339 ซึ่งนับเป็นงานพระเมรุมาศกลางเมืองครั้งแรกของสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงยึดถือรูปแบบการจัดงานพระเมรุมาศตามแบบที่เคยมีปฏิบัติมาแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีการสร้างและตกแต่งพระเมรุมาศ ขบวนแห่ซีกพระอัฐิ การพระราชพิธีต่าง ๆ ตามแบบแผนของสมัยกรุงศรีอยุธยา รวมทั้งมีการจัดมหรสพสมโภชในงานด้วย ซึ่งมีกล่าวถึงการละเล่นของหลวงไว้ดังนี้²

“โหม่งครุ่มเทริดใส่คล้า	ดุจหมี่
กำพตตีกลองตี	ปุมซ้อง
ระเบงยิงมยุรี	ผูกปร่าง
โอดระพ้อลำพองร้อง	ร้ายริ้วตลบคืน”

ฯลฯ

การจัดงานพระเมรุมาศในสมัยรัชกาลนี้ ได้ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในการจัดงานการพระบรมศพในรัชกาลต่อมา นอกจากนี้ในงานสร้างและฉลองวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สมัยรัชกาลที่ 1 ได้มีการจัดงานมหรสพสมโภชต่าง ๆ ซึ่งมีปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุความ

¹นคร พันธุ์ณรงค์, “การสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี”, สารคดีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2525), หน้า 176.

²ยิ้ม ปันทองกุง และคนอื่น ๆ, งานพระเมรุมาศ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2528), หน้า 113.

ทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ดังนี้¹

“การฉลองกำหนดเริ่มงาน ณ วันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ ปีระกาศก
จุลศักราช ๑๑๖๓ เริ่มด้วยทรงถวายพระอารามตามพระบาลี มอบถวายพระวัน
รัตน์ เมื่อถวายเสร็จแล้ว พระสงฆ์รับไตรไปสร่งน้ำแล้ว ครองไตรมาสวดมนต์เวลา
เย็นวันละ ๑,๐๐๐ รูป พระสงฆ์ฉันเช้าเพลสามวัน ๑,๐๐๐ รูป ถวายกระจาดทุก
องค์ มีพระพวกทำดอกไม้เพลิงอีกพวกหนึ่งต่างหาก ตั้งโรงช้อทาน และโขม
อุโมงค์โรงใหญ่ หุ่นละครมอญรำระบำโหมงครุ่ม กุลาตีไม้ ปรบไก่ จั้วจิ้น จั้วญวน
หกคะเมนไต่ลวดลอดบ่วง รำแพนนอนหอกนอนดาบ ไต่ล่อแก้วและมวย เผลา
กลางคืนประดับไปด้วยประทีปแก้วระย้าแก้ว โคมพวงโคมราย และดอกไม้รุ่ง
สว่างไปทั้งพระอาราม มีหนังคืนละ ๙ โรง ดอกไม้เพลิงคืนละ ๒๐๐ พุ่ม ระทา
ใหญ่ ๘ ระทา พลุประทัดพะเนียง ดอกไม้ม้า ดอกไม้กระถาง ดอกไม้กลต่าง ๆ
และมังกรล่อแก้ว ญวนรำโคม เป็นที่โสมนัสบูชา”

การฉลองวัดพระเชตุพนในครั้งนี้เป็นารฉลองอย่างใหญ่มีมหรสพสมโภชแสดงมากมาย
รวมไปถึง โหมงครุ่มและกุลาตีไม้ด้วย นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้มีการจัดงานพระราชพิธี
โสกันต์ (งานตัดจุก) ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่ยึดถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาแต่โบราณ การจัดงาน
พระราชพิธีโสกันต์ในครั้งนี้เป็นารโสกันต์ของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ในการนี้
มีมหรสพสมโภชดังความต่อไปนี้²

¹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 262.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพมหานคร:
กรมศิลปากร, 2531), หน้า 344.

“ในรัชกาลที่ 1 เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดีพระชนมได้ 11 พรรษา ทรงพระราชดำริว่า ตั้งแต่ต้นแผ่นดินยังไม่เคยทำพระราชพิธีโสกันต์ เจ้าฟ้าให้เต็มตำรา จึงโปรดให้จัดพระราชพิธีเหมือนครั้งกรุงเก่า ตามที่เจ้าฟ้าพิณฑวดีพระราชธิดาพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงสอนไว้เป็นแบบอย่างเมื่อครั้งโสกันต์พระองค์เจ้าในพระราชวังบวรฯ

ในการนี้โปรดฯให้เจ้าพนักงานตั้งเขาไกรลาส ณ ศาลาในพระราชวังตั้งการพระราชพิธีที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรงค์ แต่งพระองค์ฉลองพระองค์ครุยทรงชฎาเดินหนสมมติเป็นพระอิศวร มีการตั้งกระบวนแห่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดีมาตามถนนมริมกำแพงพระราชวังเข้ามาทางประตูพิมานไชยศรี เพื่อเสด็จมายังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีการเล่นต่าง ๆ สองข้างทางเดินมีการสมโภชต่ออีก 2 วัน”

จากข้อความดังกล่าว ถึงแม้ได้มีการกล่าวอ้างถึงการแสดงการเล่นของหลวงแต่มีปรากฏคำว่า “การเล่น” และ “การสมโภช” จึงทำให้พออนุมานได้ว่าคงจะมีการแสดงการเล่นของหลวง เช่น โมงครุ่ม ระเบง กุลาตีไม้ กระอั่วแทงควาย และแทงวิไลย ในการพระราชพิธีครั้งนี้ด้วย รวมทั้งการจัดงานพระราชพิธีในครั้งนี้จัดตามแบบแผนของครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยามหรสพหรือเครื่องเล่นที่มีแสดงในงานพระราชพิธีต่าง ๆ มักจะพบว่ามีการแสดงโมงครุ่ม ระเบง กุลาตีไม้เสมอ ๆ ดังนั้นจึงน่าจะสรุปได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 1 นี้ มีปรากฏการแสดงการเล่นของหลวง เช่น โมงครุ่ม ระเบง กุลาตีไม้ กระอั่วแทงควายและแทงวิไลย ซึ่งเป็นการแสดงในพระราชพิธีต่าง ๆ โดยยึดถือรูปแบบของงานตามแบบแผนครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ในรัชสมัยนี้ถือเป็นรัชสมัยที่ศิลปวัฒนธรรมหรือนาฏศิลป์มีความเจริญถึงขั้นสูงสุด พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสนพระทัยในด้านนาฏศิลป์และดนตรีไทย รวมถึงทรงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ให้คงอยู่ ดังนั้นงานพระราชพิธีที่จัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้ จะมีรูปแบบที่สืบทอดมาจากสมัยรัชกาลที่ 1 และมีมหรสพสมโภชแสดงอยู่ในงานพระราชพิธีต่าง ๆ ด้วย จากหลักฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการการเล่นของหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้ถึงแม้จะไม่มีรายชื่อของการแสดงโดยตรง แต่ก็พอจะอนุมาน

ได้ว่ามหรสพสมโภชเหล่านั้นน่าจะมีการละเล่นของหลวงประกอบอยู่ด้วย ตัวอย่างเช่น ในงาน พระบรมศพสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีการจัดมหรสพดังนี้¹

“พระเมรุพระบรมศพเป็นพระเมรุขนาดใหญ่เต็มตามตำรา ขนาดเสาใหญ่สูง ๑ เส้น ซื่อยาว ๗ วา พระเมรุสูงตลอดยอด ๒ เส้น ภายในมีพระเมรุทองชั้นหนึ่งสูง ๑๐ วา ตั้งพระเบญจาทองคำรับพระบรมศพ มีเมรุทิศทั้งแปดทิศมีสามสร้างตามระหว่งเมรุ ทิศชั้นในมีราชวัติที่ติดปีกฉัตรเงินฉัตรทองฉัตรนากสลับกันหลังสามสร้างชั้นนอกมีโรงรูปสัตว์รายรอบ มีราชวัติร่มไม้จริงทรงเครื่องฉัตรเบญจรงค์ล้อมโรงรูปสัตว์อีกชั้นหนึ่ง ต่อกออกมาตั้งเสาดอกไม้พุ่มรายรอบราชวัติอีกชั้นหนึ่ง แล้วมีระทาดอกไม้สูงสิบสองวา ๑๖ ระทา เครื่องสมโภชมีโรงรำหว่งระทา ๑๕ โรง แลตั้งเสากสามต่อหน้าระทา ลวด ๔ หก ๔ แพน ๔ มีโรงโขน โรงละคร โรงจั่ว สิ่งละ ๒ โรง โขนโรงใหญ่โรงหนึ่ง มีต้นกล้วยพฤกษ์ทั้ง ๘ ทิศ มีไม้ลอย ลวดเลว ลวดลังกา นอนรันทอก รันทาบ คาบค้อน บ่วงพวง บ่วงเพลิงเล่นที่หน้าไม้สามต่อ อีกเป็นหลายอย่างโรงมหรสพครั้งนั้นปลูกตั้งแต่ป้อมมณีปราการตลอดไปถึงสะพานวังหน้า...วันเสาร์เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ เชิญพระบรมสารีริกธาตุจากพระบรมมหาราชวังไปประดิษฐานบนพระเบญจา หลังจากพระลงษ์เจริญพระพุทธรมณต์ มีหนังและจุดดอกไม้เพลิงสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ ๑ ค่ำ แล้วแห่กลับพระราชวัง...ในวันขึ้น ๗ ค่ำ จึงอัญเชิญพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมาที่พระเมรุมาศ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและทรงโปรยทาน ตอนค่ำมีหนังรอบพระเมรุ ๑๒ โรง จุดดอกไม้พุ่ม ระทาใหญ่ และดอกไม้เพลิงมีการสมโภชพระบรมศพเป็นเวลา ๗ วัน และสมโภชพระบรมอัฐิอีก ๓ วัน ๓ ค่ำ”

¹ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ รัชกาลที่ 2, 2533), หน้า 64.

การจัดงานพระบรมศพในครั้งนี้ได้ทรงจัดทำตามแบบอย่างการพระเมรุพระบรมศพครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นลักษณะรูปแบบของงานรวมไปถึงมหรสพสมโภชน่าจะมีแบบแผนการจัดเหมือนดังสมัยนั้นเช่นกัน ถึงแม้ว่าในรายชื่อมหรสพสมโภชดังกล่าวข้างต้นนั้นมิได้กล่าวถึงการละเล่นของหลวงแต่อย่างใด แต่ก็พอที่จะอนุมานจากคำว่า “มหรสพสมโภช” ได้ว่าน่าจะมีการแสดงการละเล่นของหลวงรวมอยู่ด้วยเช่นกัน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีการจัดงานฉลองพระอารามหลวงในงานฉลองพระอารามวัดสุทัศน์นั้นได้มีการกล่าวถึงมหรสพสมโภชไว้ดังนี้¹

“เรื่องสร้างวัดสุทัศน์นี้คั้นหมายได้ในกระทรวงวังตั้งแต่ชูดรากไปจนก่อฤกษ์และการสมโภชพระพุทธรูปใหญ่ซึ่งเชิญลงมาจากสุโขทัย พระราชดำริเดิมได้พระราชทานนามวัดว่า มหาสุทธาวาส ภายหลังจึงเปลี่ยนเป็นสุทัศน์..อีกฉบับหนึ่ง ด้วยเจ้าพระยาศรีธรรมราช รับสั่งใส่เกล้าฯ ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ทรงพระราชศรัทธาให้อารามพระพุทธรูป ซึ่งอยู่ ณ เมืองสุโขทัยลงมากรุงเทพฯ แล้วทอดทุ่นอยู่กลางน้ำหน้าตำหนักแพ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการมหรสพสมโภชเพลากลางวันกลางคืน”

การฉลองวัดสุทัศน์เทพวรารามในครั้งนี้เป็นการฉลองที่ใหญ่มาก มีการจัดมหรสพต่าง ๆ มากมาย และจากคำว่า “มหรสพสมโภชเพลากลางวันกลางคืน” จึงทำให้พออนุมานได้ว่า น่าจะมีการแสดงการละเล่นของหลวงเช่นกัน เพราะการละเล่นของหลวงเป็นมหรสพสมโภชที่แสดงในเวลากลางวัน และในสมัยรัชกาลที่ 1 ครั้นมีงานฉลองวัดพระเชตุพนก็มีการจัดงานฉลองที่ใหญ่มาก มีการจัดแสดงการละเล่นของหลวงเป็นมหรสพสมโภช ดังนั้นในการฉลองวัดในครั้งนี้ก็น่าจะมีแสดงการละเล่นของหลวงเช่นกัน

นอกจากนี้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้มีการจัดงานพระราชพิธีโสกันต์ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และได้มีมหรสพสมโภชในงานนี้ด้วย ซึ่งน่าจะมีปรากฏการแสดงการละเล่นของหลวงรวมอยู่ด้วยเช่นกันดังมีความว่า²

¹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 319.

² สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2, หน้า 214.

“ในปีมะโรงโทศก จุลศักราช ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ เดือน ๔ (วันที่ ๑๙-๒๒ มีนาคม) โปรดให้มีการพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีการทำเขาไกรลาส มีการแห่ อย่างโสกันต์เจ้าฟ้าแล้ว สมโภชอีก ๓ เวลา”

นอกจากนี้ในบทละครในเรื่องอิเหนา ซึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในตอนเตรียมการอภิเษกนุชากับจรรกา ยังมีกล่าวถึงมหรสพสมโภชต่าง ๆ รวมถึงการละเล่นของหลวงไว้ว่า¹

“บัดนั้น	ฝ่ายเจ้าพนักงานถ้วนหน้า
ครั้นถึงวันตั้งการวิวาห์	ก็กะเกณฑ์ตรวจตราพร้อมกัน
โขนละครใหม่โรงก๊กก้อง	ปรบไถ่เทพทองคู่ซัน
ทั้งโหมงครุฑผาลาสารพัน	เสียงฆ้องกลองสนั่นทั้งกรุงไกร”

ดังนั้นจึงพอสรุปได้ว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นยังคงมีปรากฏการแสดงการละเล่นของหลวงอยู่เช่นกัน โดยจะนิยมแสดงในพระราชพิธีของหลวงที่สำคัญ ๆ

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากหลักฐานข้อมูลที่กล่าวถึงการละเล่นของหลวงในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ไม่มีการกล่าวเอ่ยชื่อการแสดงที่ชัดเจน แต่เป็นการกล่าวโดยรวมว่ามีการจัดมหรสพสมโภชในงานต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างงานพระราชพิธีที่มีมหรสพสมโภชร่วมด้วย และผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะมีการแสดงการละเล่นของหลวงรวมอยู่ในมหรสพสมโภชดังนี้

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2528) หน้า 218.

งานพระบรมศพสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กล่าวว่¹

“ครั้นมาถึงเดือน ๖ เจ้าพนักงานได้ทำพระเมรุมาศขนาดใหญ่ยอดปรางค์ตามเยี่ยงอย่างพระเมรุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้วเสร็จ ณ วัน ๗^๕ ๖ ค่ำ ได้เชิญพระบรมสารีริกธาตุแห่ออกไปพระเมรุ พระสงฆ์ได้สวดพระพุทธรมนต์ มีการมหรสพสมโภชวันหนึ่งคืนหนึ่งแห่กลับ รุ่งขึ้นได้เชิญพระบรมอัฐิออกสู่พระเมรุ ทำการสมโภชวันหนึ่งคืนหนึ่งแห่กลับเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง

ครั้น ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาบ่ายรุ่ง ได้เชิญพระบรมโกศออกจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แห่ไปขึ้นพระมหาพิชัยราชรถที่วัดพระเชตุพน ตั้งกระบวนแห่อย่างใหญ่ไปสู่พระเมรุ เข้าทางประตูริมทิศ ได้เวียนพระศพ ๓ รอบ แล้วยกพระโกศขึ้นบันไดนาค ขึ้นฉ้อขึ้นไปประดิษฐานบนพระเบญจาทองคำ จำหลักประดับพลอยเนาวรัตน์ ภายใต้พระมหาเศวตฉัตร มีฉัตรแก้วเครื่องสูง อภิรมชুমสลาย เครื่องประดับต่าง ๆ มีการมหรสพสมโภชทั้งกลางวันกลางคืน เฉลิมพระเกียรติตามบูรพาราชประเพณีพระบรมศพพระมหากษัตริราชเจ้ามาแต่ก่อน”

งานสมโภชและเฉลิมพระมหามณเฑียร มีความว่²

“ครั้นถึงเดือน ๖ การที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และพระพุทธรูปฉลองพระองค์เสร็จแล้ว จะสมโภชพระมหามณเฑียรและฉลองพระด้วย ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำขึ้น ๑๐ ค่ำ และ ๑๑ ค่ำ เวลาบ่ายพระสงฆ์สวดพระพุทธรมนต์ ๑๕๐ รูป พระฤกษ์ได้สงฆ์น้ำพระ

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3

(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2481) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงวงษานุประพันธ์ (ตาด สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) วันที่ 17 มีนาคม 2481 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส), หน้า 20-21.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 111-112.

มูรธาภิเศกแล้ว ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เป็นวันเสด็จขึ้นเฉลิมพระมหามนเทียร เวลาบ่ายเวียนเทียน ทิ้งทาน มีงานสมโภช ๓ วัน มีดอกไม้เพลิงทั้ง ๖ คืบ”

นอกจากนี้ยังมีงานโสกันต์ของพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ซึ่งกล่าวไว้ว่า¹

“ลุคักราช ๑๒๐๘ ปีมะเมียอัฐศก เป็นปีที่ ๒๓ ในเดือน ๕ นั้น ตั้งการโสกันต์พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระองค์เจ้าลักขณาเป็นกำพร้ามาแต่ยังทรงพระเยาว์ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับมาเลี้ยงไว้ในพระราชวัง ครั้นทรงพระจำเจริญขึ้น ก็ทรงพระเมตตาว่าเป็นเจ้ากำพร้า เมื่อจะโสกันต์นั้น ให้มีการแห่และการละเล่นเหมือนอย่างสมเด็จพระเจ้าฟ้ากุลฑลทิพยวดี”

นอกจากนี้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการจัดงานฉลองวัดพระเชตุพนขึ้น และในการฉลองครั้งนี้ก็ได้มีการจัดมหรสพสมโภชขึ้นด้วย ซึ่งก็น่าจะมีปรากฏการละเล่นของหลวงอยู่ด้วยเช่นกัน ตามหลักฐานนั้นได้กล่าวไว้ว่า²

“ครั้นมาถึงวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ในปีวอกสัมฤทธิศกนั้น โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ฉลองวัดพระเชตุพนเป็นการมหรสพอย่างใหญ่ ผ้าไตรจีวร ถวายพระ แพรเม็ดพริกไทย แพรทั้งไตรรวม ๕,๐๐๐ ไตร บาทร ย่าม พัด เครื่องบริขารเป็นอันมาก สิ่งละ ๕,๐๐๐ ของไทยทานครั้งนั้นมาก ทรงตระเตรียมมาหลายปีแล้ว ขอแรงข้าราชการรับเงินไทยทานทำข้าวกะทง ๆ ละ ๒ สลึง ถวายพระฉันทั้ง ๓ วัน แล้วฉลองอีก ๓ วัน การฉลองมีโขนโรงใหญ่ติดรอกที่หน้าวังกรมหมื่นสวัสดิวิไชย มีเครื่องเล่นทุกสิ่ง ดอกไม้พุ่มนั้นพระสงฆ์ทำประกวดประชันกันสิ้นฝีมือ เสร็จการฉลองแล้วก็ทิ้งทานต้นกัลปพฤกษ์และโปรยทานที่หน้าพระที่นั่งสุทธาสวรรค์ มีฉลากต่าง ๆ เหมือนอย่างฉลองวัดราชโอรส”

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, หน้า 293-294.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 314-315.

ดังนั้นจึงพอสรุปได้ว่า ถึงแม้การมหรสพสมโภชในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะไม่มีการกล่าวหรือเอ่ยนามถึงการละเล่นของหลวงอย่างชัดเจน แต่จากหลักฐานหรือข้อมูลต่าง ๆ ก็พอที่จะอนุมานได้ว่ามหรสพสมโภชหรือการละเล่นที่สมโภชในงานพิธีต่าง ๆ ดังที่กล่าวไปแล้ว ก็น่าจะมีการแสดงการละเล่นของหลวงรวมอยู่ด้วยเช่นกัน

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ได้มีการกล่าวถึงการละเล่นของหลวง ในงานพระราชพิธีต่าง ๆ ชัดเจนขึ้น รวมทั้งมีการจัดงานพระราชพิธีบ่อยขึ้นด้วย ทั้งนี้ผู้วิจัยขอยก ตัวอย่างงานพระราชพิธีที่มีการกล่าวถึงการละเล่นของหลวง และงานพระราชพิธีที่น่าจะมีการแสดง การละเล่นของหลวงแสดงด้วยเพียงแต่มิได้เอ่ยนามไว้ดังนี้

งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

"ครั้นรุ่งขึ้น ณ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ เวลาเช้า เสด็จพระบรมอัฐิตั้งกระบวนแห่ ออกทางประตูวิเศษไชยศรี ไปเลี้ยวบ่อมเด็จจตุษกร ไปเข้าประตูพระเมรุบูรพทิศ ขึ้นประดิษฐานในพระเมรุทอง สดับปกรณ์ถวายไทยทานแก่พระสงฆ์ มีการ มหรสพอีกวัน ๑ กับคืน ๑ ครั้นรุ่งขึ้น ณ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เสด็จพระบรมอัฐิแห่ กลับเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง ครั้น ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ จึงเสด็จพระบรมศพ ขึ้นประดิษฐานบนพระมหาพิชัยราชรถ ตั้งกระบวนแห่มีรูปสัตว์ต่าง ๆ และรถ ประเทียบและนางสนมตามเบื้องหลัง คนเดินกระบวนแห่ ๗,๐๐๐ ออกไปสู่พระ เมรุมาศ ตามโบราณราชประเพณี ทำการฉลองพระบรมศพ ๗ วัน ๗ คืน"

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์เกื้อกูล, 2507) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางอนงค์ เทียมราชา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 21 พฤศจิกายน 2507), หน้า 44.

งานพระบรมศพสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

“ครั้น ณ วันเดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ เวลาบ่าย ๒ โมง เชิญพระบรมศพขึ้นทรงพระยานุมาศในพระบวรราชวัง ตั้งกระบวนแห่แต่ประตูโสภาศพิมานไปประตูพิจิตร เจษฎาถึงพระตำหนักน้ำ แล้วเชิญพระบรมศพลงเหนือพระแท่นแว่นฟ้า ในเรือพระที่นั่งไกรสรมุขพิมาน ตั้งกระบวนแห่ล่องลงมาประทับหน้าพระราชวังเดิมเหนือปากคลองบางกอกใหญ่ ให้มีการสมโภชโขนหุ่นละครจิว และการเล่นต่าง ๆ ในน้ำคืน ๑ ครั้นเวลา ๓ ยามเศษ แห่ข้ามมาประทับที่ฉนวนวัดพระเชตุพน เชิญพระบรมศพขึ้นทรงยานุมาศแห่ไปถึงถนนหอกลอง แล้วเชิญพระบรมศพขึ้นประดิษฐานบนมหาพิชัยราชรถ เดินกระบวนแห่มาตามท้องสนามไชยหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เข้าสู่พระเมรุด้านบูรพทิศ แล้วเชิญพระบรมศพทรงเหนือพระยานุมาศแห่ทักษิณพระเมรุ ๓ รอบ แล้วเชิญพระบรมโกศทรงประดิษฐานบนพระเบญจาทองคำ จำหลักลายกุดั่น ประดับพลอยเนาวรัตน์ ภายใต้พระบรมเศวตฉัตรในพระเมรุของเจ้าพนักงานตั้งเครื่องสูงซุ่มสายประดับพระบรมศพเสร็จแล้ว พระสงฆ์ราชาคณะอันดับฐานานุกรมสดับปกรณ์เป็นอันมากทุกวัน พระสงฆ์ ๖๐ รูปเปลี่ยนกันสวดพระอภิธรรมกลางวัน กลางคืน มีการสมโภช ๗ วัน ๗ คืน”

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการมหรสพสมโภชในงานพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีได้มีการเอ่ยนามการแสดงใด ๆ โดยเฉพาะ แต่กล่าวรวมว่าเป็นงานมหรสพสมโภชโดยจะมีระยะเวลาในการสมโภชตั้งแต่ 4 วัน 4 คืน ถึง 7 วัน 7 คืน² ซึ่งในการสมโภชนี้ก็น่าจะมีปรากฏแสดงการเล่นของหลวงอยู่เช่นกัน ตามแบบการจัดงานพระบรมศพในสมัยโบราณ

นอกจากงานพระบรมศพแล้วยังมีงานพระราชพิธีดังต่อไปนี้

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4, หน้า 185.

² สุรพล วิรุฬักษ์, วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2477, หน้า 166.

งานพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์¹

“ครั้นมาถึงเดือน ๒ พระฤกษ์จะได้โสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ โปรดฯให้ทำเขาไกรลาสขึ้นที่หน้าแก่งเทพรัตนสถาน สูง ๘ วา มีมณฑป บนยอดเขามีรูปพระอิศวร และรูปพระจันทร์ พระอาทิตย์ เทวดาทิ้ง ๘ ทิศ รัย้ากินนรบรรจพระบรมธาตุตั้งพระมหาสมุทร เครื่องพิธีครบทุกสิ่ง สิ่งของที่ตั้งในพระมณฑป ก็ตั้งเต็มตามตำราอย่างเขาไกรลาสมาแต่ก่อน ครั้งนี้ทรงเพิ่มเติมขึ้นใหม่ ตั้งพระมหาสมุทร ไม้มหาโพธิ์ เครื่องที่จะทรงเมื่อโสกันต์แล้ว ได้ตั้งรวมในพิธีมณฑปยอดเขาไกรลาสทั้งสิ้น และรูปสัตว์จัตุบาททวิบาทต่าง ๆ นานา มีพระยานาค พระยามังกร พระยาช้างอัฐทิศ ซึ่งอยู่ตามทิศเชิงพระเมรุมาประดับประดาไว้ในบริเวณนั้นทุกสิ่งทุกประการ ตามอย่างราชประเพณีแต่ก่อน กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเป็นแม่กองทำ ขอแรงพวกจีนเจ้าภาชีนายอากรทำเครื่องภูเขาวิจิตรต่าง ๆ หนทางก็ปูเสื่อมาในราชวัติจักรเบญจรงค์ ตั้งแต่เกยในพระราชวัง หน้าพระที่นั่งนคราณูสโมสร ตลอดมาถึงพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ถึงประตูพรหมเต็มไปทั้งเขาไกรลาส มีทหาร ๑๐ หมู่ นั่งกลาบาตปีพาทย์กลองแขกและเครื่องเล่นหกคะเมนไต่ลวด นอนหอก นอนดาบ คาบค้อนเล่นกลต่าง ๆ รัยเข้ามาตามหว่างราชวัติถึงประตูพิมานไชยศรี ชั้นในก็มีมิงกลุ่ม คุลาตีไม้ กะอั่วแทงควายแทงพิไลย มีระเบงแต่ระบ้านั้นแต่งเจ้าจอมละครรำ ออกไปรับเมื่อพระที่นั่งประทับเกยเยียดยัด”

งานเฉลิมพระมหามณเฑียรพระที่นั่งอนันตสมาคม²

“ครั้นรุ่งขึ้นวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมง ๓ บาท เสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคม พระฤกษ์ยกพระมหาเศวตฉัตรพระที่นั่ง และพระเศวตฉัตรพระที่นั่งภัทรบิฐ พระที่นั่งอัฐทิศ พร้อมกันทั้ง ๓ องค์ พระสงฆ์ ๘๐ รูป ถวายชัย

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4, หน้า 175.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 106-107.

มงคล ประโคนปีพาทย์ กลองแขก แตรสังข์ ซ้องชัย ยิงปืนเล็ก ๑๐๘ กระบอก
 บอกละ ๑ นัด ยิงปืนใหญ่ ๔ ทิศ พระราชวัง ๔ บอก ยิง ๒๑ นัด มีปีพาทย์
 ประโคนที่ยิงปืนทั้ง ๔ ทิศ ครั้นเสร็จแล้วพระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว ทรง
 ถวายไทยธรรม รูปเทียน โคมแก้วร่วมฝรั่งแพร ชามเถามีฝา กาด้วย รองเท้า
 กำมะหยี่ เสร็จแล้วจึงนิมนต์พระสงฆ์ขึ้นบนยกพื้นพระเจดีย์พระที่นั่งอนันตสมาคม
 ข้างละ ๔๐ รูป แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระที่นั่งอัฐทิศเป็นพระฤกษ์ พระสงฆ์
 ถวายชัยมงคล ประโคนอีกครั้ง ๑ พระมหाराชครูพราหมณ์ พฤติบาทโหราจารย์
 ปีพาทย์ กลองแขก ซ้องชัย แตรสังข์ มโหระทึก พร้อมกัน ๘ ทิศ

พระบรมวงศานุวงศ์และท้าวนาง ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายในพร้อม
 กัน พระบรมวงศ์ผู้ใหญ่จึงถวายไชยมงคล ทรงโปรยดอกพิกุลทองพิกุลเงิน พระ
 ราชทานเงินเถาเสร็จแล้ว ครั้นเวลาบ่ายตั้งบายศรีแก้ว บายศรีทอง บายศรีเงิน
 บายศรีทอง ๕ ชั้น ๒ สำหรับ พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่
 ผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายในเวียนเทียนสมโภชพระที่นั่ง ประโคนปีพาทย์ กลองแขก
 แตรสังข์ ซ้องชัย มังงานสมโภชไม้ลอย เดินลวด นอนร้านหอกดาบ โมงครุ่ม
 ญวนหก เวลาเข้าบาย ๓ เวลา แล้วออกทรงโปรยทาน ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์
 เวลาบ่าย ๓ วัน"

งานสมโภชพระพุทธรูปขจรรัตน์ จักรพรรดิพิมลมณีมัย¹

"รุ่งขึ้น ๑๐ ค่ำ ๑๑ ค่ำ ๑๒ ค่ำ มีการฉลองพระพุทธรูปขจรรัตน์ ฉลองพระ
 เดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วย ทำเป็นส่วนในพระ
 องค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อีกส่วน ๑ แล้วทรงพระราชอุทิศ
 ถวายสิริราชสมบัติแด่พระพุทธรูปขจรรัตน์ ๓ วัน เวลาบ่าย พระสงฆ์สวดพระพุทธรูป
 ในพระอุโบสถ ๑๐๘ รูป แบ่งพระสงฆ์ฉันในพระอุโบสถ ๓๖ รูป หอพระนาค ๑๕
 รูป ศาลาราย ๕๗ รูป ทั้ง ๓ วัน ณ วันพุธขึ้น ๑๓ ค่ำ ตั้งบายศรีแก้ว บายศรีทอง
 บายศรีเงิน เวียนเทียนสมโภชอีกเวลา ๑ มีธรรมเนียมวันละ ๔ กัณฑ์ มีการ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4, หน้า 123.

สมโภชตั้งแต่ ณ วันขึ้น ๑๐ ค่ำ ไปจนถึงวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เวลาเช้า เวลาบ่าย มี มงครุฑ ไม้ลอย ญวนหก กะอั่วแทงควาย แทงพิสัย เวลาค่ำ มีดอกไม้เพลิงต่าง ๆ ครบทุกสิ่ง สมโภช ๔ วัน ๔ คืน เมื่อมีงานสมโภชนั้น โปรดฯให้ขอแรงเจ้าและ ขุนนางผู้ใหญ่ตั้งโต๊ะที่หน้าพระอุโบสถด้วย เครื่องโต๊ะนั้นก็เปลี่ยนทุกวัน ประกวอด ประชันกันยิ่งนัก"

จากงานพระราชพิธีที่ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างมาไว้ เพื่อให้เห็นภาพของการละเล่นของหลวงที่เป็นมหรสพสมโภชในพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ ทำให้ทราบว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้ก็ยังคงมีการแสดง การละเล่นของหลวงอยู่เช่นกัน และมีการแสดงบ่อยขึ้นเนื่องจากมีงานพระราชพิธีเกิดขึ้นมาก

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีหลักฐานที่กล่าวถึงการละเล่น ของหลวงในงานพระราชพิธีดังต่อไปนี้

งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

"ครั้นรุ่งขึ้น ณ วัน ๗^{๑๑} ๔ ค่ำ (วันเสาร์ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๔) เวลาตี ๑๑

ทุ่ม จะได้เชิญพระโกศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงพระยานมาศสามลำคาน ตั้งกระบวนแห่ตาม สดลมารค ออกประตูศรีสุนทร ธงฉานนำริ้วหน้ากระบวน (ริ้วกระบวนที่ ๑) ข้าม ฉนวนลงไปออกประตูพิทักษ์บวร สกัดได้ตรงไปออกถนนระหว่างวัดพระเชตุพน เชิญพระบรมโกศทองทรงสถิตประดิษฐานเหนือพระมหาพิชัยราชรถทรง ตั้งริ้วนำ กระบวนแห่ตามสดลมารค (ริ้วกระบวนที่ ๒) ดำเนินกระบวนแห่ไปทางหน้าพระที่นั่ง สุทโธสวรรย์ ครั้นถึงจึงหยุดพระมหาพิชัยราชรถ จดหน้าประตูพระเมรุฝ่ายบูรพทิศ เชิญพระบรมโกศลดลงทรงพระยามาศเชิญเสด็จประเวศเวียนพระเมรุครบวาระ ๑ รอบ (ริ้วกระบวนที่ ๓) แล้วเชิญพระบรมโกศสถิตประดิษฐาน ณ พระที่นั่ง บุษบกชั้นพระเบญจาทองคำ จำหลักประดับด้วยเนาวรัตน์ภายใต้เศวตฉัตรชัยใน

¹ ยิ้ม ปันนทยางกูร และคนอื่น ๆ. งานพระเมรุมาศ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 182.

พระเมรุทอง ชาวเจ้าพนักงานทรงเครื่องพระบรมศพตั้งเครื่องสูงชุมสายเสร็จแล้ว ให้อาราธนาพระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรม เปรียญ อันดับ ฝ่ายคามวาสี อรัญวาสี ทั้งในกรุงนอกกรุงมาสดับปกรณ์ พระสงฆ์สวดลำสร้าง ๖๔ รูป ผลัดเปลี่ยนกันสวดพระอภิธรรมทั้งกลางวันกลางคืน แล้วจะได้ปฏิบัติพระสงฆ์ เวลาเช้า ๔๐๐ รูป เวลาเพล ๔๐๐ รูปทุกวัน มีโขน หุ่น หนัง โรงรำ ระทา ละคร มอญรำ งิ้ว สิงโต มังกร ไม้ต่ำ ไม้สูง คาบค้อน นอนรำนอกคาบ สมโภชแรมอยู่ ๗ วัน ๗ คืน

ครั้นถึง ณ วัน ๖^๑/_๒ ค่ำ (วันศุกร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๔) เวลาบ่าย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหาร พลเรือน พระสงฆ์ราชาคณะ คามวาสี อรัญวาสี พร้อมกันถวายพระเพลิงด้วยรูปทอง เทียนทองสุ่มพระธาตุไว้คืนหนึ่ง”

จากข้อความดังกล่าวถึงแม้จะมีได้เอ่ยถึงชื่อการละเล่นของหลวง แต่ก็พอจะอนุมานได้ว่าการสมโภช 7 วัน 7 คืน ในครั้งนั้นน่าจะมีการการละเล่นของหลวงร่วมแสดงอยู่ด้วยเหมือนคราวงานพระบรมศพในสมัยโบราณที่ผ่านมาเช่นกัน

งานพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ร.ศ. 126, 127¹

“เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลรัชมงคลที่กรุงเก่า ยังพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ใน ร.ศ. 126 และเสด็จออกประทับพระที่นั่งรัตนสิงหาสน์ทอดพระเนตรการมหรสพต่าง ๆ คือ ระเบง โมงครุ่ม กุลาตีไม้ ไม้ลอย ญวนหก นอนหอก นอนดาบ ไต้ลวด กระตั่วแทงควาย แหงวิไลย และมีการมหรสพคือ โขน สองโรง หุ่นสองโรง มอญรำสามโรง ลครสองโรง แล้วทอดพระเนตรสรรเพชญ์ฟ้า คือ แข่งระแทะ วิ่งวัวคน ชกมวย เป็นต้น...

...ครั้น 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2451 (ร.ศ 127) มีพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางศิลาก่อพระฤกษ์ที่พระที่นั่ง

¹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ร.ศ. 126.127 (กรุงเทพมหานคร: กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2527), หน้า 28.

อนันตสมาคมในตอนเช้า ครั้นเวลาบ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นประทับพลับพลา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร กราบบังคมทูลพระกรุณาถวายพระบรมรูปทรงม้า ในเวลานั้นทหารบก ทหารเรือยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ ประโคมดุริยางค์เล่นการมหรสพสมโภชเป็นการใหญ่ มีกุลาตีไม้โหมงครุ้ม เป็นต้น”

นอกจากนี้ในงานพระราชพิธีโสกันต์ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ส่วนใหญ่จะมีมหรสพสมโภชในงานด้วย ซึ่งก็มักจะแสดงการละเล่นของหลวงเสมอ ๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชนิพนธ์ “โคลงตั้งเรื่องโสกันต์” ขึ้นเพื่อเป็นการบันทึกการจัดงานโสกันต์ในรัชสมัยของพระองค์ ทั้งนี้ในโคลงตั้งได้มีกล่าวถึงมหรสพสมโภชซึ่งแสดงให้เห็นว่าในงานโสกันต์นั้นมีแสดงการละเล่นของหลวงอยู่ด้วย ซึ่งมีความว่า¹

◎ ถ้ำแก้กายแต่งแมน	หมู่เรบง
สนับเพลาสูงลายสม	รูปถ้วน
เสื่อแขนมัสคหู่เหมง	เหมาะคาด ลายนา
เครื่องคี่รักบันนล่วน	ปิดทอง
◎ สวมเทรอดโหมงครุ้มแพรว	ทองพราย พรางนา
ทวยเทิดศรประลอง	หนองน้ำว
คนซ้องเขาะซ้องราย	โหมงโหม่ง โหม่งแฮ
กาลเทอดขรรค์ซ้องท้าว	นกยูง
◎ สยงร้องโกละพ้อซ้อง	ส่งสยง
แยกท่ายกเท้าสูง	ขัดค่าง
โกละพ้อสลบรอง	นอนแผ่
กาลแกว่งขรรค์คว้างคว้าง	หว่างแปลง

¹ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, โคลงตั้งเรื่องโสกันต์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 และ บาปฐิติตัจจกรายพระนามแลนามผู้ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งดูจก (กรุงเทพมหานคร: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2538), หน้า 8-9.

๑ นางกะอ้วกัันนรุ่มเว้า	เผยเรือ
แป้งเประอะหม่แดงนม	พลัดกลิ้ง
คัยวหมากผ่ย่าเผยอ	ยาจุก ตู๋ยนา
ทำกตุกกตักตั่งตั่ง	ติดผว
๑ พบควายร้องหวีดว้าย	ตะกุก ตาเฮ
ควายไล่กระชั้นนตว	หอกจ้อง
กระหายหกกระจุกกระจุก	ของหมด
ต่างวีนวุ่นว้าร้อง	ช่วยที
๑ ผลุดผลัดลัดหลีกไหล	อลเวง
ตาทิมตาแทงตี	ปิดป้อง
ยายพิคพิคโตงเตง	ฮาล่นน
ควายแหกคนร้องซ้อง	ซ่าเฮ
๑ แทงวิไลยไล่เสื่อเซ่น	ช่ยวกาง
สวมเทรอดผอมโยเซ	หนดเล็ก้อย
ถือดาบโล่ท่าทาง	ซ้องแข่ง
หนึ่งเทอดทวนพ้อนเพื่อย	ฟาดฟาย
๑ ต่างแทงต่างป้องปิด	กนนสอง
อย่างเหย่าเยื้องชุยชวย	เหยาะเต้น
พิณพาทยถูกทำนอง	ตรงเต้ง เตงแฮ
มาดมุ้งเขม่นเข่น	แกกน

นอกจากนี้เมื่อคราวที่กรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 100 ปี (พ.ศ. 2425) ได้มีการจัดการสมโภชพระนครขึ้น ซึ่งในครั้งนี้มีกรมหรสพต่าง ๆ มากมาย เช่นเดียวกับเมื่อครั้งสมโภชพระนครในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มหรสพที่ใช้สมโภชในครั้งนั้น ได้แก่ โมงครุ่ม ระเบง มวย จำแพน ไต้ลวด นอนหอกนอนดาบ เป็นต้น¹

¹ สนม ครูทเมือง "สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อ 200 ปีที่แล้ว", สารคดีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก 2525), หน้า 160.

จากข้อมูลดังกล่าวนี้จึงทำให้สามารถสรุปได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นก็มียปรากฏการแสดงการเล่นของหลวงในงานพระราชพิธีต่าง ๆ เช่นเดียวกับในสมัยอื่น ๆ แต่จะมีปรากฏในพระราชพิธีใดกันดีอย่างเด่นชัดมากคือส่วนใหญ่จะมีการแสดงการเล่นของหลวงในงานพระราชพิธีใดกันดีซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ได้มีการจัดงานพระราชพิธีใดกันดีบ่อยมาก เนื่องจากมีเจ้านายเล็ก ๆ หลายพระองค์ที่มีพระชนม์ครบใดกันดีแล้ว จึงทำให้มีการมหรสพสมโภชบ่อยและการเล่นของหลวงก็เป็นหนึ่งในบรรดามหรสพสมโภชเหล่านั้นด้วย

สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ข้อมูลของการแสดงการเล่นของหลวงในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้ ส่วนหนึ่งจะเกี่ยวข้องกับ "กรมมหรสพ" ซึ่งเป็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์และดนตรีในราชสำนัก กรมมหรสพนี้มีหน้าที่จัดการแสดงและการเล่นของหลวงทั้งหมด โดยที่ข้าราชการในกรมมหรสพนี้จะเป็นมหาดเล็กในพระองค์ และจะขึ้นตรงต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยตรง¹ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเล่นของหลวงในสมัยรัชกาลที่ 6 ดังนี้

งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก²

"...แลตามราชวิถีทางบกแลทางน้ำ วังเจ้า บ้านข้าราชการ สถานที่ทำการต่าง ๆ และบ้านเรือนประชาชน ทั้งเรือนแพแลเรือทั้งหลาย ในท้องน้ำ ทั้งในกรุงแลหัวเมืองทั้งพระราชอาณาจักรได้แต่งตั้ง เครื่องสักการบูชาประดับธงทิวแลตามประทีป มีกรมมหรสพเฉลิมพระเกียรติ ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชตั้งแต่วັນนี้เป็นต้นไปตลอด 4 วัน 4 คืน..."

¹ ศุภชัย จันทรสุวรรณ, การวิเคราะห์แนวพระราชดำริและบทบาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาทางด้านนาฏศิลป์และดนตรี: การศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนพรานหลวง ในพระบรมราชูปถัมภ์ (วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 22.

² หอพระสมุดสำหรับพระนคร, จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466), หน้า 109.

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นถึงแม้มิได้เอ่ยนามถึงการแสดงการละเล่นของหลวง แต่ก็พออนุมานได้ว่า การมหรสพสมโภชทั้ง 4 วัน 4 คืน นี้คงจะมีการแสดงการละเล่นของหลวง เช่นกัน เพราะงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นงานพระราชพิธีที่ยิ่งใหญ่เป็นที่จัดขึ้นเพื่อถวายพระมหากษัตริย์ที่จะขึ้นครองราชย์ต่อจากกษัตริย์ก่อน ดังนั้นในการพระราชพิธีที่สำคัญนี้ก็น่าจะมีการแสดงการละเล่นของหลวงเป็นมหรสพสมโภชเช่นกัน

สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ข้อมูลได้กล่าวถึงการละเล่นของหลวงซึ่งปรากฏในงานสมโภชพระเศวตคชเดชนดิลก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชพิธีตรงกับวันพุธที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2470 ดังข้อมูล¹

“สมโภชพระเศวตคชเดชนดิลก มีแสดงระเบ็ง ในขบวนแห่สลากภัตร์ออก จากมุ่มทิมดาบท้ายพระที่นั่งอภิเชษकुสิต ไปตามถนนเลี้ยวผ่านหน้าพระที่นั่งไป ออกประตูคนธรรพรักษา...

ขบวนระเบ็งของกรมมหรสพ ระเบ็งถือศรเดินร้องรำอย่างพวกระเบ็งเมื่อไปไกลลาส เดิน 2 แถว รวม 20 แต่งเครื่องอย่างนุ่งเกี้ยวลาย สวมเสื้อมัศรู่ ต่อแขน คาดเจียรบาท สวมเทริดอย่างพวกระเบ็ง มีพระกาลนำหน้า 2 ซ้องต่างเสียง 3 ใบ คนตีอยู่กลาง”

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการแสดงระเบ็งเป็นมหรสพสมโภชในขบวนแห่สลากภัตร์ เครื่องแต่งกายของผู้แสดงระเบ็งจากหลักฐานดังกล่าว นั้น คือ นุ่งเกี้ยว สวมเสื้อมัศรู่ คาดเจียรบาท และสวมเทริด ซึ่งการแต่งกายในแบบนี้ก็ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน และในการแสดงก็จะมีผู้แสดงเป็นพระกาล และมีการตีซ้อง 3 ใบ ที่เรียกว่า ซ้องระเบงด้วย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงวัง ที่ 101/3185 เรื่องการพิธีรับและขึ้นระวางสมโภชข้างสำคัญนครเชียงใหม่ พระเศวตคชเดชนดิลก (พฤศจิกายน 2470).

ในสมัยรัชกาลที่ 7 นี้ เป็นช่วงที่ภาพยนตร์และละครได้รับความนิยมมากกว่าการเล่นเหมือนอย่างสมัยโบราณ เมื่อคราวมีงานพระราชพิธีก็จะมีหรสพสมโภชประเภทอื่น เช่น ภาพยนตร์ ละคร แทนการการเล่นของหลวง ทำให้มีการแสดงการเล่นของหลวงไม่บ่อยนัก หรือหากมีแสดงก็จะเป็นงานพระราชพิธีอย่างโบราณ เช่น พระราชพิธีสมโภชช้าง พระราชพิธีโสกันต์ เป็นต้น ซึ่งงานพระราชพิธีเหล่านี้ก็มีปรากฏไม่บ่อยครั้งเช่นกัน หรือหากมีการจัดงานโสกันต์ขึ้นก็อาจจะไม่มีการมหรสพสมโภชเพราะในสมัยนั้นภาวะเศรษฐกิจของบ้านเมืองอยู่ในช่วงตกต่ำ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงจำเป็นต้องทรงลดค่าใช้จ่ายของประเทศลงบ้าง ทำให้การเล่นของหลวงหรือมหรสพสมโภชต่าง ๆ ไม่ค่อยได้มีการแสดงเหมือนอย่างสมัยโบราณ แต่ถึงกระนั้น การเล่นของหลวงก็ยังคงได้รับการสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบันโดยโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ หรือสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร ในปัจจุบัน ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นหน่วยงานให้การศึกษาทางด้านนาฏศิลป์ รวมทั้งจัดการแสดงให้กับทางราชการเมื่อคราวมีงานพระราชพิธีเกิดขึ้น ดังนั้น การเล่นของหลวงในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล (รัชกาลที่ 8) จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช (รัชกาลที่ 9) จึงเป็นการเล่นของหลวงที่จัดแสดงโดยกรมศิลปากรทั้งสิ้น ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้าแล้วปรากฏว่าในช่วง 2 รัชกาลที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันนี้ยังคงมีปรากฏแสดงการเล่นของหลวงบ้าง แต่ไม่มากเหมือนอย่างสมัยโบราณ และวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายในการแสดงการเล่นของหลวงก็เปลี่ยนไป จากเดิมจะพบว่าแสดงเป็นมหรสพสมโภชในงานพระราชพิธีต่าง ๆ แต่ในปัจจุบันเป็นการแสดงเพื่อสาธิตนาฏศิลป์ไทยในราชสำนัก ส่วนการแสดงเพื่อสมโภชในงานพระราชพิธีนี้จะมีปรากฏน้อยมาก เพราะในปัจจุบันการพระราชพิธีบางพิธีไม่มีปฏิบัติแล้วเช่น พระราชพิธีโสกันต์ ทำให้การเล่นของหลวงลดน้อยลงไป แต่ทั้งนี้ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างงานพิธีที่มีปรากฏแสดงการเล่นของหลวงในช่วงสมัยรัชกาลที่ 9 มาเป็นสังเขปเพื่อให้เห็นว่าถึงแม้การแสดงการเล่นของหลวงจะมีแสดงน้อยลงแต่ก็ยังคงมีปรากฏการแสดงบ้าง¹

1. งานเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ปีพ.ศ. 2500
2. งานเฉลิมพระยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร
3. งานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พ.ศ. 2525

¹ คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์, ศิลปวัฒนธรรมเล่ม 7 นาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์ไทย กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์, 2525), หน้า 47.

4. งานสมโภชโลหะปราสาท บริเวณลานเจษฎาบดินทร์ พ.ศ. 2543
5. งานสมโภชพระพุทธบาทสระบุรี พ.ศ. 2543

จากการศึกษาข้อมูลเหล่านี้จะพบว่าการละเล่นของหลวงเป็นมหรสพสมโภชที่มีความเป็นมายาวนานเป็นการแสดงหรือนาฏยศิลป์ของไทยโบราณที่อยู่เคียงคู่กับชาติไทยและสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยมาแต่โบราณ

การละเล่นของหลวงประกอบด้วยการแสดง 5 ประเภท ได้แก่

1. โมงครุ่ม
2. ระเบง
3. กุลาตีไม้
4. แทงวิไลย
5. กระอู้วแทงควาย

ซึ่งแต่ละประเภทการแสดงมีประวัติความเป็นมาดังต่อไปนี้

ประวัติความเป็นมาของโมงครุ่ม

โมงครุ่ม เป็นการละเล่นของหลวงในพระราชพิธีที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ดังมีหลักฐานกล่าวไว้ในหนังสือปฐนโณวาทคำฉันท์ ของพระมหานาควัดท่าทราย ว่าด้วยมหรสพกลางวันสมโภชพระพุทธบาทในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศว่า มีโมงครุ่มซึ่งใช้ผู้ชายแสดงรวมอยู่ด้วย ดังบทที่ว่า¹

“โมงครุ่มคนชาย	กลเพศพึงแสง
ทับทรวงสี้งแฉง	ก็ตระกุดะโกคำ
เทริดใส่บไครยล	ก็ละลนละลาวท่า
กุมแล้ทวารำ	ศัพทร้องดำเนินวง”

¹กรมศิลปากร, ปฐนโณวาทคำฉันท์, หน้า 41.

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นเมื่อนำมาถอดความจะพบว่าในบทนี้ได้กล่าวถึงการแสดง โมงครุ่มว่าใช้ผู้ชายซึ่งเป็นเพศที่นำกล้วเป็นผู้แสดง สวมทับทรวงซึ่งทำขึ้นจากทองคำตะโก สวม เทร็ดที่ไม่ค่อยสวยงาม และทำขึ้นอย่างรีบร้อนเป็นลักษณะทำขึ้นกำมะลอ สองมือถือแฉ้ทำท่ารำ และร้องเพลงพร้อมทั้งเดินเป็นวงกลมไปด้วย จากลักษณะของการแสดงโมงครุ่มในบทดังกล่าว ข้างต้นนั้นจะเห็นได้ว่าเป็นลักษณะการแสดงที่เป็นการแสดงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ปรากฏให้เห็นในเรื่องของผู้แสดง เครื่องแต่งกาย วิธีการแสดง รวมไปถึงการจัดทำเครื่องแต่งกาย ในสมัยนั้น ๆ

สาเหตุที่เรียกชื่อการละเล่นชนิดนี้ว่าโมงครุ่มนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุภาพทรง สันนิษฐานว่า เรียกตามเสียงฆ้องโหม่งและกลอง แต่ชาวบ้านจะเรียกว่า “อิริดัดทา” ตามเสียง ร้องรับของผู้แสดงขณะทำท่า แต่ในปัจจุบันเวลาแสดงจะร้อง ดัดดัด ดัดท่าดัด ท่าดัดทาดัด ไม่ได้ ร้อง อิริดัดทา ซึ่งในความจริงสามารถร้องได้หลายแบบ บางครั้งก็ร้อง อิริดัดทา อิริดัดทา อิริดัด ดัดทา ท่าดัด ท่าดัด เหมือนอย่างที่ระเบง มีคำร้องว่า “โละพะอ” ชาวบ้านจึงนิยมเรียกการแสดง ระเบงว่า “โละพะอ” โอกาสที่ใช้ในการแสดงโมงครุ่มนั้นก็คือ แสดงในงานพระราชพิธีของหลวง ต่าง ๆ เช่น งานพิธีโสกันต์ งานฉลองวัดสำคัญ เป็นต้น

การเล่นโมงครุ่มนี้ไทยได้รับมาจากอินเดียภาคใต้ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุภาพ ได้ทรงวินิจฉัยถึงหลักฐานการเล่นโมงครุ่มไว้ในสาส์นสมเด็จพระเจ้า²

“ไทยเรารับมาแต่อินเดียภาคใต้แต่โบราณ จึงมีปรากฏในกฎมณเฑียรบาล...

คำร้องของเดิมคงเป็นภาษาทมิฬ หรือภาษาอินเดียอื่นที่ใกล้เคียงกัน ไทยเราเอามาแปลงให้ร้องเป็นภาษาไทย”

การแต่งกายของผู้เล่นโมงครุ่ม มีกล่าวไว้ในหนังสือปุณณิเวทคำฉันท์ของพระมหานาค วัดท่าทราย ตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวแล้วข้างต้น

¹ นิสา เมลานนท์, การละเล่นและการเล่นจำอวดพื้นบ้าน (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2541), หน้า 12.

² ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุภาพ ฉบับลงวันที่ 8 พฤษภาคม 2478, สาส์นสมเด็จพระเจ้า เล่ม 5. (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2505), หน้า 165.

จะเห็นได้ว่า ผู้เล่นโหมงครุ้มสมัยกรุงศรีอยุธยาถือได้ และมาเปลี่ยนเป็นถือกำพวดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง มีหลักฐานปรากฏในโคลงของกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ทรงพรรณนาถึงการเล่นในงานสมโภชพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก เมื่อปี พ.ศ. 2339 ในรัชกาลที่ 1 ว่าดังนี้¹

โหมงครุ้มใส่เทริดคล้า	ดูจหมี
กำพวดตีกลองตี	ปุมซ้อง
ระเบ็งยิงมยุรี	ผูกปร่าง
โกละพ้อลำพองร้อง	รายริ้วตลบคืนฯ

โหมงครุ้มนั้นจะแต่งกายดังนี้คือ แต่งอย่างเทวดาศรีระสวมเทริดสำหรับเสื้อที่ผู้เล่นใช้สวมนั้น เป็นผ้าลายเป็นทาง ๆ มีริ้วสีเขียวและแดง เรียกว่าเสื้อ มัดหูก เป็นเสื้อรูปทรงกระบอก แขนยาว ส่วนกางเกงใช้นุ่งสนับเพลาลาย ๆ ชั้นในก็เป็นผ้าลาย ๆ ทาง ๆ มีริ้วสีเขียวและแดงเช่นเดียวกับเสื้อทับสนับเพลาอีกชั้นหนึ่ง การนุ่งผ้าเกี่ยวนุ่งแบบโจงกระเบนแล้วมีผ้ารัดปะคดคาดพุง ผ้ารัดปะคดนี้มีลายเขียวแดงเชิงเป็นดอก วิธีคาดผ้ารัดปะคดให้คาดโดยใช้เชิงผ้าสองชายห้อยอยู่ข้างหน้า

สถานที่ที่ใช้แสดงส่วนใหญ่จะนิยมใช้สถานที่ที่เป็นลานกว้าง เช่นบริเวณพระบรมมหาราชวัง เป็นต้น

ประวัติความเป็นมาของระเบง

ระเบงหรือระเบ็ง เป็นการละเล่นของหลวงที่แสดงในงานพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ ในราชสำนักของไทย บางครั้งจะเรียกการแสดงชนิดนี้ว่า "โกละพ้อ" ซึ่งเป็นการเรียกตามคำร้องตอนขึ้นต้นวรรค แต่ละครวรรคของบทร้อง ซึ่งจะร้องขึ้นต้นด้วยคำว่า "โกละพ้อ" เสมอ

¹ ประทีป เทพธรรานนท์, การแสดงและการเล่นพื้นเมืองของไทยในภาคกลาง (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ม.ป.ป.), หน้า 95.

คำว่า “ระเบง” นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมารภาพ ทรงกล่าวไว้ในสาส์นสมเด็จพระเจ้า¹

“คำว่า “ระเบง” มาจาก “ระบำ” นั้นเอง ต่างกันแต่ว่าระบำนั้นเป็นการรำ ฟ้อนอย่างเดียวไม่มีเรื่องราว แต่ระเบงเป็นการรำที่มีเรื่อง คำว่าระเบงคู่กับระบำ และเมื่อประชาชนทั่วไปพูดถึงการแสดงที่เป็นเรื่องราวก็พูดเพี้ยนไปจนติดปากมา จนบัดนี้ว่า “ละเม็งละคร”

นายธนิต อยู่โพธิ์ อดีตอธิบดีกรมศิลปากรได้เขียนถึงเรื่องระเบงไว้ในหนังสือเรื่องระเบง กับโมงครุ่มและเถิดเทิง จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพนายทิว เสริมสมบุญ ณ เมรุวัด พระพิเรนทร์ พระนคร เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2495 ความว่า²

“ท่านคงเคยพูดหรือเคยได้ยินเขาพูดกันไปว่าไปดูละเม็งละคร ละคอน นั้นท่านต้องเคยดูเป็นแน่ แต่ละเม็งท่านอาจยังไม่เคยได้ดู ถ้าท่านคิดว่าละเม็งกับ ละคอนเป็นอย่างเดียวกัน ก็เห็นจะเป็นความคิดที่เกือบผิด เพราะมีการเล่นอยู่ อย่างหนึ่งที่เขาเรียกว่าระเบง ฟังเสียงคล้ายกับละเม็ง ระเบงเป็นการเล่นของ หลวงซึ่งเข้าใจว่าน่าจะเป็นละเม็งที่ชอบเรียกกันเพี้ยนไปให้เข้าคู่กับละครนั่นเอง”

แต่มีท่านผู้รูปร่างท่านสันนิษฐานว่า คำว่า “ระเบง” อาจมาจากคำว่า “ระเบ็งเซ็งแซ่” ซึ่ง หมายถึงเสียงของกษัตริย์ร้อยเอ็ดเจ็ดพระนคร ที่ร้อง “โละพะอ” กันเสียงดังตลอดระยะทางที่ไป การสันนิษฐานนี้มีเหตุที่ควรเชื่อได้ เพราะมีการแสดงหลายอย่างที่เรียกชื่อตามเสียงที่ได้ยิน เช่น โมงครุ่ม เถิดเทิง รำเหยอย เป็นต้น ซึ่งการสันนิษฐานนี้อาจจะถูกหรือผิดก็ได้ ถึงอย่างไรก็ตามการเล่นของหลวงในพระราชพิธีชุดนี้มีชื่อว่า “ระเบง” มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี³

¹ อารมย์ มนตรีศาสตร์ และจาดรงค์ มนตรีศาสตร์. นาฏศิลป์เพื่อการศึกษาเบื้องต้น (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ครุสภาลาดพร้าว, 2526), หน้า 165.

² ปัญญา นิตยสุวรรณ, “การเล่นของหลวง”, นิตยสารจันทร์เกษม. หน้า 18.

³ สุวรรณี อุดมผล, วรรณกรรมการแสดงของ. หน้า 205.

การแสดงระเบงเป็นการแสดงที่มีลักษณะเป็นเรื่องราว มีบทเจรจาระหว่างตัวละครสองฝ่าย แต่มีรูปแบบของการแสดงคล้ายระบำเพราะใช้ผู้แสดงเป็นจำนวนมากและปฏิบัติท่าอย่างพร้อมเพรียงกันนั่นเอง

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์อาจกล่าวได้ว่าการละเล่นชุดนี้มีมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ดังมีปรากฏอยู่ในหนังสือตำรับนางนพมาศที่เชื่อกันว่าเป็นวรรณคดีในสมัยสุโขทัย แต่หลักฐานปรากฏเด่นชัดมากขึ้นเมื่อคราวกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เช่น ในหนังสือปณณโฆทคำฉันท์ของพระมหานาค วัดท่าทราย ซึ่งนักปราชญ์ทั่วไปสันนิษฐานว่าคงจะแต่งขึ้นในราว พ.ศ. 2294 ถึง พ.ศ. 2301 คือ ในระยะเวลา 7 ปีตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งกล่าวถึงมหรสพที่แสดงสมโภชพระพุทธบาทในตอนกลางวันที่มีระเบงรวมอยู่ด้วยดังนี้¹

“บัดเบื้องระเบงแต่ง	กลกายประดุมง-
ครุ่มเทริดบสมทรง	กรกมธนูเมียง
ย่องยิงมยุรมรณ	ก็สออันสเวยเฉียง
ลูกคู่ก็แตกเสียง	โอระพ้อตระหลบเวียน”

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้น เมื่อนำมาถอดความจะพบว่าในบทนี้ได้กล่าวถึงการแสดงระเบงว่า ระเบงนี้จะแต่งกายเหมือนโหมงครุ่ม สวมเทริด มีถือธนู เพื่อแอบหรือยิงมายิงนกยูง และในการแสดงระเบงก็มีบรรดาลูกคู่คอยร้องรับต้นเสียง ซึ่งลูกคู่นั้นร้องรับจนเสียงแตก ระหว่างร้องก็มีการเดินวนไปมาด้วย จากลักษณะของการแสดงระเบงดังกล่าว เป็นลักษณะของการแสดงระเบงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ปรากฏให้เห็นในเรื่องของเครื่องแต่งกายและวิธีการแสดงระเบง รวมถึงเรื่องราวในการแสดงที่มีการกล่าวถึงการยิงนกยูงของบรรดาผู้แสดงด้วย

การแสดงระเบงน่าจะเป็นการแสดงที่ได้รับความนิยมและความเชื่อเรื่องการสรรเสริญเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ แล้วไทยนำมาปรับปรุงรูปแบบให้เป็นการแสดงของไทย โดยมีได้คำนึงถึงเรื่องเทพเจ้ามากนัก ระเบงนี้ในสมัยโบราณจนถึงปัจจุบันจะใช้ผู้ชายแสดงและจะแสดงในงานพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ เช่น งานพระราชพิธีโสกันต์ งานสมโภชช้าง งานฉลองวัด เป็นต้น

¹ กรมศิลปากร, ปณณโฆทคำฉันท์, หน้า 41.

แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ในงานพระราชพิธีโสกันต์ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2413 นั้น ทรงพระราชดำริให้จัดเป็นงาน “โสกันต์แห่โน” ขึ้นเป็นครั้งแรก คือ ตั้งกระบวนแห่เจ้านายที่จะโสกันต์ จากที่ข้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท (ในปัจจุบัน) ภายในเขตพระราชฐานชั้นใน แห่ออกประตูสนามราชกิจไปโสกันต์และสงฆ์ที่เขาไกรลาส ข้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แล้วแห่เชิญเสด็จกลับมาตามทางเดิม ไม่แห่ไปรอบเขตพระราชฐานชั้นนอกที่เรียกกันว่า “โสกันต์นอก” ในงานคราวนี้การเล่นของหลวงที่เล่นสมโภช 3 อย่างได้แก่ ระเบง แทงวิไลย และกระอั่ว แทงควาย นั้น โปรดเกล้าให้ “ผู้หญิง” เป็นผู้เล่น ส่วนกุลชาติไม้ และโมง (โหม่ง) ครุมนั้น คงใช้ “ผู้ชาย” เป็นผู้เล่นอยู่ตามเดิม

ครั้นถึงงานโสกันต์ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าศรีวิไลยลักษณ กรมขุนสุพรรณภาควดี ใน พ.ศ. 2416 โปรดเกล้าให้สร้างเขาไกรลาสขึ้นที่หน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเป็นพิเศษ ด้วยทรงพระกรุณาว่า เป็น “พระราชธิดาคู่ทุกข์คู่ยาก” ด้วยกันมาแต่เดิม การโสกันต์ครั้งนี้ การเล่นของหลวงทั้ง 5 อย่าง ได้กลับมาใช้ “ผู้ชาย” เป็นผู้เล่นตามแบบเดิม มี “หลักฐาน” คือ “บัญชีแจกเงินทางฝ่ายหน้า” ผู้เล่นแทงวิไล คนละ 2 สลึง อยู่ในนั้น¹

ในปัจจุบันไม่ค่อยได้ถูกนำออกแสดงในงานพระราชพิธีแล้วเพราะเนื่องจากพระราชพิธีบางพิธีไม่มีปฏิบัติแล้วเช่น งานโสกันต์ หรือหากมีการปฏิบัติพระราชมงคลพิธีนั้นอยู่ก็ไม่นิยมนำเอาระเบงออกแสดงเพราะมีการแสดงอื่นที่ผู้คนนิยมชมมากกว่า เช่น โขน ละคร เป็นต้น ทำให้การแสดงระเบงลดน้อยลงและหาชมได้ยากมากขึ้น แต่ทั้งนี้ในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่อง กรุงพาดชมทวีป พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในฉากที่ 1 หน้าพระลานนครโสณิตของกรุงพาด ทรงบรรจุการแสดงระเบงและกุลชาติไม้เอาไว้ด้วย ซึ่งถ้าหากมีผู้นำบทละครเรื่องนี้ออกแสดงโดยไม่ตัดทอน ก็จะมีการแสดงการเล่นของหลวงให้ชมกัน

การแต่งกายของผู้เล่นระเบงที่เป็นตัวกษัตริย์ร้อยเอ็ดเจ็ดพระนครจะแต่งกายเหมือนกันหมดทุกคน คือ นุ่งสนับเพลา นุ่งผ้าเกี้ยว สวมเสื้อคอตั้งแขนยาวปล้อยชายไว้นอกผ้าถุง มีผ้าคาดพุง ศีรษะสวมเทริดหรือลอมพอก มือขวาถือลูกศร มือซ้ายถือคันศร

ส่วนการแต่งกายของพระกาลนั้นแต่งกายได้หลายแบบ บางครั้งก็แต่งกายคล้ายกับกับ กษัตริย์ร้อยเอ็ดเจ็ดพระนครแต่สวมเสื้อครุยแบบเทวดาตลกทับเสื้อ ศีรษะสวมขมา มือขวาถือ

¹ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ฉบับลงวันที่ 8 พฤษภาคม 2478, สารสนธิ์ สมเด็จ เล่ม 10, (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุณสุภา, 2505), หน้า 48.

พระขรรค์ บางคราวก็แต่งแบบยืนเครื่อง แต่ไม่สวมเสื้อ อย่างไรก็ตามสำหรับพระกาลนั้นจะเป็นการแต่งกายที่เน้นในเรื่องของความตลกขบขันเป็นหลัก

ในสมัยโบราณจะแสดงบริเวณลานที่ประกอบพระราชพิธี เช่น ท้องสนามหลวง สนามหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นต้น ทั้งนี้ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงสถานที่ที่แสดงละครการเล่นของหลวงในงานพระราชพิธีล่องสงรมเด็จพระเจ้าฟ้าอมหาวชิรุณหิศสยามมกุฎราชกุมารดังต่อไปนี้¹

“ให้มหาดเล็กโขนจัดมหาดเล็กโขนส่งให้สนมตำรวจจัดเป็นระเบียบ แลให้มหาดเล็กโขนจัดมวงครุ่มครุลาตีไม้เล่นสมโภชที่สนามหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท แต่ ณ วัน เดือนยี่ แรม ๓,๔,๕,๖,๗,๘ ค่ำ เวลาบ่าย แต่ ณ วันศุกร์ แรม ๖ ค่ำ เดือนยี่ เวลาเช้าวันล่องสงรมให้ยกลงไปเล่นที่ลานหน้าโรงเรือด้านตะวันตกกริมน้ำ ครั้นแห่กลับจากเพลงสงแล้วให้ขึ้นมาเล่นตามที่เดิมในเวลาแห่กลับจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท รับเครื่องแต่งตัวต่อเจ้าพนักงานผู้จ่ายเสื้อผ้า”

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้น ซึ่งมีปรากฏคำว่า “จัดมหาดเล็กโขนส่งให้สนมตำรวจจัดเป็นระเบียบ” แสดงให้เห็นว่าผู้แสดงระเบงนั้นเป็นผู้ที่มีพื้นฐานการฝึกหัดโขนเพราะเป็นมหาดเล็กโขนซึ่งอาจส่งผลให้ท่ารำในการแสดงระเบงนั้นเป็นท่ารำแบบโขนได้

สถานที่ที่ใช้แสดงดังกล่าวข้างต้นนั้นเป็นบริเวณสนามหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทภายในพระบรมมหาราชวังและบริเวณปริมณฑลประกอบพิธี ทั้งนี้สำหรับการละเล่นของหลวงสถานที่ใช้แสดงไม่จำเป็นต้องยกพื้นเวทีขึ้นมาก็สามารถแสดงได้

¹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุพระราชพิธีล่องสงรมสมเด็จพระเจ้าฟ้าอมหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารในรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประจักษ์การพิมพ์, 2513) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตำรวจเอกพระพิริยชนคดี (พิริย อินทรทูต) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 28 พฤศจิกายน 2513), หน้า 87.

ประวัติความเป็นมาของกุกาตีไม้

การแสดงกุกาตีไม้ เป็นการละเล่นของหลวงอย่างหนึ่งที่มีมาแต่โบราณ ซึ่งจะใช้สำหรับแสดงในงานสมโภชน์อันเป็นพระราชพิธีเท่านั้น เป็นประเพณีนิยมที่มักจัดแสดงควบคู่ไปกับการแสดงโหมงครุ้ม โดยมีปรากฏอยู่ในกฎมณเฑียรบาลที่มีการกล่าวถึงพระราชพิธีเผด็จศึก ความว่า¹

“เลี้ยงลูกขุนฝ่ายในฝ่ายนอก มีโหมงครุ้มซ้าย ขวากุกาตีไม้ เล่นแพน ใต้
เชือกหนึ่ง ลอดบ่วง ฟุ้งหอก ยิงธนู”

และในพระราชพิธีเบาะแพก ความว่า

“ครั้นการเสด็จขึ้นพระที่นั่งเลี้ยงลูกขุน มีโหมงครุ้มซ้าย ขวากุกาตีไม้ ใต้
เชือก ฟุ้งหอก ยิงธนู”

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงประทานความคิดเห็นเกี่ยวกับที่มาของการแสดงกุกาตีไม้ไว้ว่า²

“กุกาตีไม้เป็นของแขกอินเดียแน่ ชื่อกุกาก็บอกอยู่ในตัวแล้วเกล้ากระหม่อมเคยเห็นรูปตีพิมพ์ของฝรั่ง ซึ่งเขาลอกรูปเขียนในอินเดียมา มีรูปเทวดายืนเป็นวงสองมือถือไม้ประกำล้อมอยู่รอบกลอง พอเห็นก็เข้าใจได้ทันทีว่า นี่คือรูปเล่นกุกาตีไม้ มีหนังสือสันสกฤตจดไว้ว่า ศิวราช มณฑลละ เข้าใจเอาเองว่านั่นเป็นชื่อของการเล่นชนิดนั้น”

¹ ปัญญา นิตยสุวรรณ, “การเล่นของหลวงในพระราชพิธี”. นิตยสารจันทร์เกษม ฉบับที่ 182 (มกราคม-กุมภาพันธ์, 2), หน้า 17.

² ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ฉบับลงวันที่ 5 ธันวาคม 2479. สาส์นสมเด็จพระเจ้า เล่ม 10. (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำครุสภา, 2505), หน้า 50.

สมเด็จพระยามหาราชราชานุภาพ ได้กล่าวถึงการแสดงกลุลาตีไม้แต่เดิมคงเป็นของแขก โดยได้นิพนธ์ไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้า ความว่า¹

“...นานมาแล้วหม่อมฉันไปเมืองตรังครั้งหนึ่งเห็นพวกแขกลิงค์ที่เป็นกลุลา มันกำลังเล่นตีไม้มีละอ้อนยืนเป็นวงร้องเพลง ตีไม้ที่ถือนั้นกับเพื่อนที่ยืนต่อกัน ทั้ง 2 ข้างเป็นจังหวะ ก็นึกขึ้นในขณะนั้นว่าอ้อนี่เองเป็นมูลเดิมของกลุลาตีไม้ แต่มานึกต่อไปในคราวนี้ว่าคำร้องของเดิมคงเป็นภาษาทมิฬ หรือภาษาอินเดียอื่นที่ใกล้เคียงกัน ไทยเราเอามาแปลให้ร้องเป็นภาษาไทย จึงเห็นเป็นปัญหาว่าคำที่จะทรงจดประทานมานั้นจะเป็นคำแปลตรงตามคำของชาวอินเดีย หรือมาแต่งขึ้นใหม่ หรือมาแก้ไขความบ้าง”

การเล่นกลุลาตีไม้นี้ นายมนตรี ตราโมท สันนิษฐานไว้ในหนังสือสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 3 ว่า น่าจะได้รับแบบอย่างมาจากการเล่นพื้นเมืองที่ชาวอินเดียนำเข้ามาเป็นแน่ เพราะในอินเดียตอนใต้มีการเล่นของชาวพื้นเมืองอย่างหนึ่ง เรียกว่า “ทันทรส” คือ ระบุว่าไม้ลักษณะการเล่นคล้ายคลึงกับกลุลาตีไม้ของไทยมาก มีผู้เล่น 8 คน ตีไม้สั้น ๆ สองมือเด่นเป็นวงกลม ใช้ไม้ตีกันเป็นคู่ ๆ ด้วยท่าทางต่าง ๆ แต่ว่ามีคนตีจิ้งที่เรียกว่า “ตาลัม” รักษาจังหวะอยู่ในวงนั้นอีกคนหนึ่ง การเล่นที่เรียกว่า “ทันทรส” นั้นใช้สตรีเป็นผู้เล่น²

จากการสัมภาษณ์อาจารย์จาตุรงค์ มนตรีศาสตร์ ท่านได้ให้ความเห็นว่า กลุลาตีไม้ของไทย น่าจะมาจากการเล่นที่เรียกว่า “โกลกพิ” ของชาวเกรฟาในอินเดียได้ เพราะมีการเล่นเหมือนกันหลายประการ เช่น จำนวนผู้แสดง อุปกรณ์การแสดง และวิธีการแสดง แต่ที่แตกต่างกันก็ในการให้จังหวะด้วยจิ้ง และคนตีกลองเป็นผู้กำกับการเล่นคอยให้สัญญาณเปลี่ยนแถวและทำตีไม้ ซึ่งมีมากมายและสับสนแต่น่าสนุกสนานมาก เพราะมีการเปลี่ยนจังหวะของเพลงซ้ำเร็วสลับกัน³

¹ ลายพระหัตถ์สมเด็จพระยามหาราชราชานุภาพ ฉบับลงวันที่ 1 พฤษภาคม 2478, สาส์นสมเด็จพระเจ้า เล่ม 5. (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำครุสภา, 2505), หน้า 184.

² ราชบัณฑิตยสถาน, สารานุกรมไทย เล่ม 3 (พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, 2499), หน้า 1438.

³ สัมภาษณ์ จาตุรงค์ มนตรีศาสตร์, อาจารย์ 2 ระดับ 7 ภาควิชานาฏศิลป์ไทย สถาบันดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร, 4 มกราคม 2544.

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า การละเล่นกุลลาตีไม่เป็นการละเล่นที่มาจากอินเดียได้และต่อมา ไทยเราได้นำมาดัดแปลงเล่นกันสืบเนื่องต่อมา

ผู้เล่นกุลลาตีไม้แต่งตัวนุ่งสนับเพลาด้วยผ้าโจงกระเบนหยักครึ่ง สวมเสื้อแขนกระบอกผ่าอก คาดประคดทับเสื้อตรงบั้นเอว ศีรษะสวมเทริดอย่างเทวดา มือทั้งสองถือศรารูปคล้ายกระบองยักษ์ ที่เล่นโยน แต่ไม่มีขวันเกลียว รูปและขนาดเท่าไม้ตีกลองทัด (แต่งกายอย่างผู้แสดงโหมงครุ้ม)

จะแสดงในบริเวณลานกว้าง ๆ หรือจะสร้างเวทียกพื้นขึ้นก็ได้ ส่วนจะกว้างหรือแคบเพียงไร นั้น แล้วแต่จำนวนนักแสดง (แสดงที่เดียวกันกับโหมงครุ้มและระเบง)

ประวัติความเป็นมาของแหงวิไสย

แหงวิไสยเป็นการเล่นของหลวงอีกอย่างหนึ่งที่มีมาสมัยโบราณเช่นเดียวกับโหมงครุ้ม ระเบง กุลลาตีไม้ และกระอ้วกแหงควาย แหงวิไสยกล่าวกันว่า มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏในโคลง ครั้งกรุงศรีอยุธยาว่า¹

“จรีกางหม่มหอกเลื่อง	แหงเขน
สองประยูทยยืนยัน	ย่องย่อง”

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้น เมื่อนำมาถอดความจะพบว่าในบทนี้ได้กล่าวถึงการแสดง แหงวิไสยว่า อาวุธที่ใช้ในการแสดงแหงวิไสย ได้แก่ มีด หอก ดาบ ซึ่งผู้แสดง 2 คน จะถืออาวุธในมือแล้วทำท่าเต้นเคลื่อนไหวไปมา ต่างฝ่ายต่างรบกันไม่มีใครแพ้ใครชนะ จากลักษณะของการแสดงแหงวิไสยดังกล่าวเป็นลักษณะการแสดงแหงวิไสยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ปรากฏให้เห็นในเรื่องของลักษณะอุปกรณ์หรืออาวุธที่ใช้ในการแสดง รวมถึงวิธีการแสดง ซึ่งในปัจจุบันไม่มีปรากฏการแสดงแหงวิไสยแล้ว

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสันนิษฐานว่าการละเล่นชนิดนี้แต่เดิมเป็นของมลายู ไทยได้ฝึกเลียนแบบไว้เล่นกัน เป็นการต่อสู้กันด้วยอาวุธสั้นและอาวุธยาว

¹ อารณีย์ มนตรีศาสตร์ และจตุรงค์ มนตรีศาสตร์, นาฏศิลป์เพื่อการศึกษาระดับต้น, หน้า 172.

คำว่า “แทงวิไลย” นี้ เพี้ยนมาจากภาษามลายูที่เรียกการเล่นชนิดนี้ว่า “แทงปีไล” คำว่า “ปีไล” ในภาษามลายู แปลว่า “โล่” ซึ่งโล่ก็เป็นอุปกรณ์ประกอบในการเล่นชนิดนี้ แม้ว่าในระยะหลังต่อมาเริ่มมีการนำเขามาใช้เป็นอุปกรณ์ประกอบ แต่ก็ยังคงเรียกการเล่นชนิดนี้ว่า “แทงวิไลย” ตามเดิม

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ดาหาราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าจี้ถึงเรื่องนี้ว่า¹

“เรื่องแทงวิไลยนั้น หม่อมฉันยังคิดออกต่อไปอีกไปว่า คำว่า “วิไลย” ใช้ในที่นี้ไม่ได้ความที่ถูกต้องน่าจะเป็น “ปีไล” เห็นจะเป็นภาษามลายู หมายความว่า “โล่” หม่อมฉันเคยได้ยินพระยาเทพประสุน (ปั่น) อ่านบัญญัติเครื่องราชบรรณาการประเทศมลายูกราบทูลมี “ปีไลหวาย” ไม่รู้ว่าอะไร ถ้ามหากษัตริย์โล่ทำด้วยหวายชด นี้กว่าท่านคงได้เคยทรงฟังเหมือนกัน เพราะฉะนั้นคนแทงปีไลคงถือโล่กับหอกในทำนองเดียวกับพวกนักรบของโรมัน เดิมก็เห็นจะเล่นถวายเป็นเครื่องดนตรีอย่างตีกระป๋อง”

คำว่า “แทงวิไลย” นั้นจากปทานุกรมอธิบายว่า เป็นการเล่นอย่างหนึ่ง ผู้แต่งกายใส่เสื้อเชี้ยวกางถือหอกแทงกัน แต่คำเดิมเขียนว่า “แทงวิไล”² จากข้อมูลต่าง ๆ นั้น แทงวิไลยน่าจะมาจากมลายู โดยพิจารณาจากรากศัพท์คำว่า “ปีไล” ซึ่งแปลว่าโล่ และพิจารณาจากลักษณะการแสดงเป็นการรำอาวุธ ซึ่งในแถบมลายูหรือชวาที่มีการรำอาวุธเกิดขึ้นมานานและมีมากมาย เช่น ระเบาวีเรง ระเบาวีรีด³ เป็นต้น ระเบาทั้งสองชุดนี้เป็นชื่อเรียกระบ่าวทวนของแถวชวามลายู ดังนั้นแทงวิไลยน่าจะมาจากมลายูเช่นกัน แต่หากพิจารณาจากการแต่งกายจะพบว่าแต่งกายแบบเชี้ยวกาง ซึ่งเป็นลักษณะผสมผสานระหว่างศิลปะไทยกับจีนเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่าแทงวิไลยนี้แต่เดิมคงแต่งกายอย่างมลายู แต่ภายหลังได้รับการพัฒนาปรับปรุงให้เป็นแบบไทยมากขึ้นจึงมีการเปลี่ยนแปลงเครื่องแต่งกายไป

¹ ปลายพระหัตถ์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ดาหาราชานุภาพ ฉบับลงวันที่ 12 พฤศจิกายน 2479. สาส์นสมเด็จพระเจ้าจี้ เล่ม 9. (กรุงเทพมหานคร: องค์การตำราสุภา, 2505), หน้า 313.

² ธรรมนูญทร นาวิกชีวิต, พระราชพิธีโสกันต์ (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2518), หน้า 66.

³ สัมภาษณ์ สุรพล วิรุฬห์รักษ์, วันที่ 13 มีนาคม 2544.

การเล่นแทงวิไลยที่เห็นมาใช้โล่เป็นอุปกรณ์ประกอบการเล่นนั้น ปรากฏอยู่ในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องโสกันต์แหใน ทรงกล่าวถึงเล่นแทงวิไลยไว้ดังนี้¹

“แทงวิไลยใส่เสื้อเช่น	ชั้ววกาง
สรวมเทรอดมโยเซ	หนดเล็ก
ถือดาบโล่ทำทาง	ช่องแข่ง
หนึ่งเทอดทวนพ้อนเพ็ย	ฟาดฟาย
ต่างแทงต่างป้องปิด	กนนสอง
ย่างเหย้าเยื้องซุชชาย	เหาะเต้น
พิณพาทย์ผูกทำนอง	เต่งเต่ง เต่งแฮ
มาดมุ้งเข้มนั้น	แกกนนฯ”

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้น เมื่อนำมาถอดความจะพบว่าในบทนี้ได้กล่าวถึงการแสดงแทงวิไลยว่า แทงวิไลยนั้นแต่งกายอย่างชั้ววกาง* ศีรษะสวมเทริด ปล่อยผมยาว และไว้หนวดยาว มือถือดาบและโล่ออกมาทำท่าทางต่าง ๆ เหมือนลักษณะของการประลองทวน ผู้แสดงสองคนต่างคนต่างแทง ต่างคนต่างปิดป้องตนเอง และวิ่งต่อสู้กันอย่างซึก ๆ ในการแสดงมีการบรรเลงพิณพาทย์ประกอบเพื่อเพิ่มความสนุกสนานในการแสดง จากลักษณะการแสดงดังกล่าวเป็นลักษณะการแสดงแทงวิไลยในสมัยรัชกาลที่ 5 (กรุงรัตนโกสินทร์) ปรากฏให้เห็นในเรื่องของลักษณะวิธีการแสดง เครื่องแต่งกาย อาวุธที่ใช้ ซึ่งในปัจจุบันไม่มีการแสดงแทงวิไลยแล้ว

แทงวิไลยในสมัยกรุงศรีอยุธยาคงจะใช้ผู้ชายเล่น ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้ละครผู้หญิงของหลวงเล่น อาจจะเป็นเพราะผู้หญิงรำจะงาม น่าดูกว่าผู้ชาย การเล่นแทงวิไลยใช้ผู้หญิงเล่นครั้งแรกเมื่อแหโสกันต์ทางฝ่ายในพระราชวัง ได้แก่งานโสกันต์สมเด็จพระยาเทววงศ์ฯ ในปีมะเมีย พ.ศ. 2431 และในโคลงโสกันต์แหในได้กล่าว

¹สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, โคลงต้นเรื่องโสกันต์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 และบาญชี ราชพระนามแลนามผู้ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดจก (กรุงเทพมหานคร: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2538), หน้า 10.

* ชั้ววกาง คือ นายทวารบาลหรือเทวดารักษาประตูของจีน

ถึงการเล่นซึ่งถอดแบบจากผู้ชายเล่นไว้ 3 อย่าง คือ ระเบง แหวงวิไลย และกระอ้าวแหงควาย ครั้นถึงงานโสกันต์กรมขุนสุพรรณภาควดี ก็กลับให้ผู้ชายเล่นตามเดิม

การเล่นแหงวิไลยนั้นเป็นการเล่นเกี่ยวกับการต่อสู้ด้วยอาวุธยาวและสั้น ผู้เล่นแหงวิไลยมี 2 คน มาแสดงการต่อสู้กัน วิธีการเล่นก็เริ่มต้นด้วยผู้เล่นทั้งคู่เอาปลายอาวุธแตะก่ายกัน ข้างบนบ้างข้างล่างบ้าง แล้วเต็นวนเวียนไปทางซ้ายขวา ลักษณะจะเหมือนการรบหรือฉากต่อสู้ของการแสดงจิวแต่จะช้ากว่าจิว ใช้เวลาเล่นแต่ละคู่ไม่นานนัก มีดนตรีปี่พาทย์ประกอบการเล่นด้วย

การแต่งกายในการเล่นแหงวิไลยนั้นสันนิษฐานว่า แต่เดิมคงแต่งกายแบบมลายู แต่ภายหลังต่อมาได้เปลี่ยนเครื่องแต่งกายคล้าย "เขี้ยวกาง" คือ สวมเสื้อผ้าสีชาวมุ่มร่ามมีขลิบกระดาดาสีทองตัดเป็นลวดลาย ผัดหน้าขาว และใส่หนวดเครา ศิระษะสวมเทริดถืออาวุธยาว ในสมัยโบราณเสื้อผ้าสำหรับใส่ในการเล่นแหงวิไลยนั้นจะทำขึ้นจากกระดาดาสีคล้ายชุดกึ่งเด็ก* ของจีนไม่ใช่ทำขึ้นอย่างถาวร

ประวัติความเป็นมาของกระอ้าวแหงควาย

กระอ้าวแหงควายเป็นการละเล่นในพระราชพิธีอีกชุดหนึ่งของไทยที่ได้ดัดแปลงมาจากการละเล่นของชาวต่างชาติ ซึ่งได้นำการละเล่นเหล่านั้นมาแสดงถวายให้พระมหากษัตริย์ได้ทอดพระเนตร และมักจะแสดงในงานพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ กระอ้าวแหงควายนี้มีปรากฏหลักฐานการแสดงมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังข้อมูลต่อไปนี้¹

“นางกระอ้าวเฟ่งผัวเอน	ควายเสี่ยว
สองประจันมือจ้อง	จ่อแหง”

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้น เมื่อนำมาถอดความจะพบว่าในบทนี้ได้กล่าวถึงการแสดงกระอ้าวแหงควายว่า นางกระอ้าวนั้นกำลังมองดูสามีของตนกำลังถูกควายขวิด ส่วนในวรรคหลังที่กล่าวว่า “สองประจันมือจ้อง จ่อแหง” นั้น สามารถตีความได้ 2 แบบ คือ (1) นางกระอ้าวและสามีช่วยกันร่วมมือกันแหงควาย และ (2) สามีนางกระอ้าวและควายนั้นต่อสู้กันอย่างเอาจริงเอาจัง

* กงเด็ก คือ พิธีการสวดศพโดยพระจีน

¹ อภรณ์ มนตรีศาสตร์ และจาทูรงค์ มนตรีศาสตร์. นาฏศิลป์เพื่อการศึกษาเบื้องต้น. หน้า 173.

จากลักษณะการแสดงกระอ้วแห่งควายดังกล่าว เป็นลักษณะการแสดงกระอ้วแห่งควายในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ซึ่งปรากฏให้เห็นในเรื่องของวิธีการแสดงกระอ้วแห่งควายในสมัยนั้น

สันนิษฐานว่าการแสดงชุดกระอ้วแห่งควายนี้ คงจะเป็นการเล่นของทวายเป็นหรือของพม่าของมอญ เนื่องจากคำว่า “กระอ้ว” นั้นไม่ใช่ภาษาไทยแต่เป็นภาษาทวาย¹

สำหรับเรื่องความเป็นมาของกระอ้วแห่งควายนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ดารงราชานุภาพ ทรงประทานความคิดเห็นไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความว่า²

“หม่อมฉันเคยเห็นเล่นกระอ้วแห่งควาย (ที่มูสมานมหน้าศาลาสหทัยสมาคม) หลายครั้ง ดูเป็นเล่นจำอวดอย่างต่ำ เมื่อคิดว่าเหตุใดจึงเอาการเล่นเช่นนั้นมาไว้ในงานโสกันต์ใหญ่ นึกขึ้นถึงที่เจ้าหลวงพระบางเอาการเล่นสิ่งนี้กับคนป่า (ที่ร้องวู้ ๆ) มาช่วยงานโสกันต์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ และโปรดให้เล่นในสนามเดียวกับกุลชาติไม้ ก็คิดเห็นขึ้นมาว่าการเหล่านี้พวกประเทศราช หรือพวกชาวต่างชาติ ต่างประเทศที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารคงจัดมาช่วยงาน เช่นเดียวกับเจ้าหลวงพระบางเอาสิงห์มาช่วย...”

การเล่นกระอ้วแห่งควายนี้ เมื่อไทยนำมาเล่นก็ดำเนินวิธีการแสดงเช่นเดียวกับของเดิมที่ไทยนำมาดัดแปลง เพียงแต่ชื่อที่เรียกอาจจะผิดเพี้ยนไปจากของทวายเท่านั้น

กระอ้วแห่งควายเป็นการแสดงที่เป็นเรื่องราวซึ่งมีเนื้อเรื่องดังต่อไปนี้

“นางกระอ้วฝันว่าได้กินแกงตับควายอร่อยมาก จึงรบเร้าตาโลผู้สามีให้ไปหาตับควายมาแกง ตาโลจึงฉวยหอกเข้าป่าไปแทงควายโดยมีนางกระอ้วติดตามไปด้วย ขณะที่ตาโลกำลังต่อสู้กับควายนางกระอ้วก็คอยหลบหลีกอยู่ข้างหลัง ในที่สุดตาโลก็แทงควายตายและแหวะตับมาแกงให้นางกระอ้วกิน”

¹ อารณ มนตรีศาสตร์ และจาตุรงค์ มนตรีศาสตร์. นาฏศิลป์เพื่อการศึกษาเบื้องต้น. หน้า 177.

² ลายพระหัตถ์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ดารงราชานุภาพ ฉบับลงวันที่ 5 ธันวาคม 2479, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, หน้า 49.

หากพิจารณาจากโคลงข้างต้นจะเห็นว่า การแสดงกระอ้วแห่งควายนั้น ผู้แหงควายตายควรเป็นนางกระอ้วแต่ในเนื้อเรื่องแล้วกลายเป็นตาโสผู้เป็นสามีเป็นผู้แหง จากหลักฐานดังกล่าวจึงสามารถสันนิษฐานได้ 2 กรณีดังนี้

1. สันนิษฐานว่าในขณะที่ตาโสกำลังต่อสู้กับควายอยู่นั้น คงเกิดการพลาดพลั้ง หอกตกพื้นนางกระอ้วเห็นดังนั้น จึงรีบคว้าหอกขึ้นมาแหงควายตาย
2. สันนิษฐานว่า เป็นเพราะนางกระอ้วเป็นต้นเหตุในการแหงควายครั้งนี้ จึงเรียกว่ากระอ้วแหงควาย

จากข้อสันนิษฐานทั้ง 2 ข้อ ข้างต้นนั้นทำให้ไม่สามารถสรุปได้ว่าใครเป็นผู้แหงควายตายกันแน่ ส่วนจุดมุ่งหมายของการเล่นชุดนี้อยู่ที่ความตลกขบขันของตาโสและนางกระอ้วที่กำลังล่าควายประกอบกับท่าทางตกใจของนางกระอ้วจนผ้าสไบหลุดลุ่ย

ในอดีตจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวาส เป็นภาพที่แสดงให้เห็นว่าในสมัยโบราณนั้น การแสดงชนิดนี้ใช้ผู้แสดง 4 คน สมมติเป็น ตาโส นางกระอ้ว และผู้เล่นอีก 2 คน เป็นควาย คนหนึ่งเป็นท่อนหัวและอีกคนเป็นท่อนหาง นอกจากนั้นอาจจะมีชาวบ้านติดตามไปดูบ้างพอสมควร ตาโสถือหอกอันโตทำด้วยกระดาศ นางกระอ้วมัดหน้าขาว แต้มไผ่ กินหมากปากเปราะ มีก้อนยาฝอยจุกที่ริมฝีปาก หม่มผ้าแดง กระเดียดกระทาย ถือร่ม เดินกระดุงกระดิงตามสามี

การแต่งกาย ผู้ที่เล่นเป็นตัวตาโสสวมเสื้อกระเหรียงยาวชายเสื้อกรอมถึงน่องที่ศีรษะใส่ลอมเป็นเกล้าผมสูง ถือหอกใหญ่ใบกว้างทำด้วยกระดาศ ส่วนผู้ที่เล่นเป็นตัวนางกระอ้ว นุ่งผ้าถุงใส่เสื้อตัวสั้น หม่มผ้าแถบสีแดงห้อยบา ผัดหน้าขาว แต้มไผ่เม็ดใหญ่ สวมผมปัก หรือเกล้าผมสูง กระเดียดกระทาย ถือร่ม สำหรับใช้ค้าควายเพื่อป้องกันตัว

สรุปประวัติความเป็นมาของการละเล่นของหลวง

การละเล่นของหลวง หมายถึง การแสดงหรือมรสพสมโภชที่จัดแสดงในงานพระราชพิธีสำคัญ ๆ เช่น พระราชพิธีโสกันต์ พระราชพิธีสมโภชช้างเผือก เป็นต้น โดยที่จุดมุ่งหมายหลักหรือความสำคัญของการแสดงการละเล่นของหลวงนั้นก็เพื่อความเป็นสิริมงคลในงานพระราชพิธีนั้น ๆ ซึ่งก็จะมุ่งเน้นที่ความสนุกสนานของการแสดงเป็นหลัก รวมทั้งแสดงถึงพระบรมเดชานุภาพของ

พระมหากษัตริย์ของไทยและความยิ่งใหญ่ของแผ่นดินไทยที่บรรดาประเทศต่าง ๆ ขอเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและได้ส่งการแสดงเหล่านี้เข้ามาร่วมแสดงในงานพระราชพิธีของหลวง

ในส่วนของประวัติความเป็นมาของการละเล่นของหลวงนี้ ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการแสดงการละเล่นของหลวง จากเอกสารต่าง ๆ เช่น พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุต่าง ๆ มาใช้เป็นข้อมูลสนับสนุนว่า การละเล่นของหลวงนั้นเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่มีปรากฏหลักฐานชัดเจนเป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยกรุงศรีอยุธยาและยังคงมีการแสดงเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน (2543) ดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลไว้ในข้างต้น

การละเล่นของหลวงประกอบไปด้วยการแสดง 5 ชุด ได้แก่

1. โมงครุ่ม
2. ระเบง
3. กุลาตีไม้
4. แทงวิไลย
5. กระอั่วแทงควาย

การแสดงโมงครุ่มสันนิษฐานว่าได้รับมาจากอินเดียตอนใต้เช่นเดียวกับการแสดงระเบงแล้วไทยเราก็นำมาพัฒนาปรับปรุงให้เป็นของไทยเรา และน่าจะเป็นการแสดงที่มีกำเนิดมาก่อนการแสดงชุดอื่น ๆ เนื่องจากลักษณะของการแสดงเป็นลักษณะที่ง่ายไม่ซับซ้อน รวมทั้งในประวัติศาสตร์ก็มักจะพบชื่อการแสดงชุดนี้ปรากฏในงานพระราชพิธีบ่อยและพบเป็นอย่างแรกก่อนการแสดงชุดอื่น ๆ ในการละเล่นของหลวง ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำเอาโมงครุ่มมาเป็นหัวข้อแรกในการวิจัยครั้งนี้ โมงครุ่มนี้เป็นมหรสพสมโภชที่ใช้สมโภชในเวลากลางวันเช่นเดียวกันกับการละเล่นของหลวงชุดอื่น ๆ ชื่อเรียกการแสดงโมงครุ่มนี้น่าจะมาจากเสียงของเครื่องดนตรี โมง คือ ช้อง ครุ่ม คือ กลอง การแสดงโมงครุ่มนี้ลักษณะของการแสดงจะเป็นการแสดงทำรำประกอบการตีกลองไปด้วย ซึ่งทำรำนี้นิยมโบราณสันนิษฐานว่ามีจำนวนมากหลายท่า แต่ในปัจจุบันเหลือเพียง 5 ท่าเท่านั้น ลักษณะการแต่งกายของโมงครุ่มนี้ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาสันนิษฐานว่าน่าจะมีลักษณะตามหลักฐานในปฎนโณวาทคำฉันท์ ซึ่งเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ในปัจจุบันก็จะถือไม้กำกับเพื่อตีกลองแทน กลองที่ใช้ในการแสดงโมงครุ่มก็จะมีลักษณะเหมือนอย่างกลองทัด แต่บริเวณหนังหน้ากลองทั้งสองด้านจะวาดลวดลายเขียนสีอย่างสวยงามและกลองก็จะวางอยู่บนเท้ากลอง

การแสดงระเบงนี้ น่าจะเป็นการแสดงที่ได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องการสรรเสริญเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ต่อมาไทยเราก็พัฒนาปรับปรุงให้เป็นการละเล่นของไทยเอง ระเบงนั้นจะใช้ผู้ชายเป็นผู้แสดง แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ในพระราชพิธีโสกันต์ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ ทรงพระราชดำริให้จัดงานโสกันต์แห่ในขึ้น และการละเล่นของหลวงที่ใช้แสดงสมโภช 3 ชุด ได้แก่ ระเบง แหวงวิไล และกระอ้าวแหงควาย โปรดเกล้าให้ผู้หญิงเป็นผู้แสดง ส่วนกุลาตีไม้และโมงครุ่ม คงใช้ผู้ชายแสดงตามเดิม ในปัจจุบันการละเล่นของหลวงไม่ค่อยได้ถูกนำออกมาแสดงในงานพระราชพิธีแล้วเพราะเนื่องจากงานพระราชพิธีบางพิธีไม่มีปฏิบัติ เช่น งานโสกันต์ ไม่มีการนำเอาระเบงออกแสดง ทำให้การแสดงระเบงลดน้อยลงและหาชมได้ยากมากขึ้น แต่ทั้งนี้ในบทธะครดึกดำบรรพ์เรื่องกรุงพาดมทวิป พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในฉากที่ 1 หน้าพระลานนครโสณิตของกรุงพาดมทวิป ทรงบรรจุการแสดงระเบงและกุลาตีไม้เอาไว้ด้วย ซึ่งถ้าหากมีผู้นำบทธะครเรื่องนี้ออกแสดงโดยไม่ตัดตอน ก็จะมีการแสดงการละเล่นของหลวงปรากฏให้ชมกัน

การแสดงกุลาตีไม้สันนิษฐานว่ามาจากอินเดียทางใต้ คำว่า กูลานี้ก็เป็นชื่อเรียกพวกแขกที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย แต่เดิมน่าจะเป็นลักษณะการร้องเป็นภาษาทมิฬ ผู้แสดงจะถือไม้แล้วเคาะไม้ให้เข้ากับจังหวะที่ร้องเพลงนั้น ไทยเรานำเอามาแปลงให้ร้องเป็นภาษาไทย เนื้อหาเป็นการสรรเสริญพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ ลักษณะการแสดงกุลาตีไม้ที่สำคัญนั้นคือผู้แสดงจะถือไม้กำพดในมือทั้งสองข้างพร้อมทั้งตีไม้ประกอบจังหวะการร้องเพลงแล้วเคลื่อนที่เป็นวงกลมไปเรื่อย ๆ

การแสดงแหงวิไลสันนิษฐานว่ามาจากพวกมลายู เนื่องจากแหงวิไลเป็นการแสดงรำอาวูธ และคำว่าวิไลหรือปิไล ก็มาจากภาษามลายูที่แปลว่า โไล ซึ่งเป็นอุปกรณ์ประกอบในการละเล่นชนิดนี้ แหวงวิไลในสมัยกรุงศรีอยุธยาคงจะใช้ผู้ชายแสดงเช่นเดียวกับการละเล่นชุดอื่น ๆ แต่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ใช้ผู้หญิงเป็นผู้แสดงแทนในงานโสกันต์ และในงานพระราชพิธีสงฆของเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ แต่ในระยะหลังได้เปลี่ยนกลับมาใช้ผู้ชายแสดงตามเดิม การแสดงแหงวิไลนั้นจะใช้ผู้แสดงเพียง 2 คน แต่งกายอย่างเขี้ยวกางซึ่งเป็นนายทวารบาลของจีน ออกมาต่อสู้ประอาวุธกันโดยเอาปลายอาวุธแตะกายกันข้างบนบ้าง ข้างล่างบ้าง แล้วเดินวนเวียนไปทางซ้ายขวา ลักษณะจะเหมือนการรบในการแสดง

ใจของจีนแต่จะเคลื่อนไหวช้ากว่า ในปัจจุบันไม่มีปรากฏการแสดงแหงวิไลแล้ว เนื่องจากการแสดงชุดนี้ไม่มีแบบแผนของท่ารำที่ตายตัวดังนั้นจึงไม่มีการสืบทอดต่อ ๆ มา รวมทั้งการแสดงแหงวิไลเป็นการแสดงที่ใช้ผู้แสดงน้อยใช้เพียง 2 คนเท่านั้น และเป็นการแสดงที่แสดงกลางสนาม ดังนั้นความน่าสนใจจึงลดน้อยลงไม่เหมือนการละเล่นของหลวงชุดอื่น ๆ ที่มีผู้แสดงจำนวนมาก และแสดงด้วยความพร้อมเพรียงกันทำให้การแสดงแหงวิไลนั้นไม่มีปรากฏแล้ว

การแสดงกระอั่วแหงควายสันนิษฐานว่าคงจะมาจากการละเล่นของพวกทวยหรือมอญ เนื่องจากคำว่า “กระอั่ว” นั้นไม่ใช่ภาษาไทยแต่เป็นภาษาทวย ซึ่งแต่เดิมกระอั่วแหงควายนี้ก็น่าจะเป็นการละเล่นที่บรรดาประเทศราชหรือพวกชาวต่างชาติที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารจัดมาช่วยในงานพระราชพิธีเหมือนอย่างการละเล่นสิงห์กับคนป่าที่เจ้าหลวงพระบางประเทศลาวได้นำมาแสดงร่วมในงานพระราชพิธีสงสรของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวิชิตนาศ ในสมัยรัชกาลที่ 5 การแสดงกระอั่วแหงควายเป็นการแสดงที่มุ่งเน้นความสนุกสนาน ความตลกขบขันของตัวละครในการทำกริยาท่าทางต่าง ๆ ตามเนื้อเรื่องกระอั่วแหงควายนั่นเอง ผู้แสดงก็จะใช้ผู้ชายแสดงทั้งหมด ใช้ผู้แสดงจำนวน 4 คน สมมติตนเป็นตัวละครในกระอั่วแหงควาย เครื่องแต่งกายของกระอั่วแหงควายจะแต่งกายสมจริง คือ ควายก็แต่งกายในชุดควาย ส่วนนางกระอั่วและสามีก็แต่งกายแบบชาวบ้านธรรมดา การแสดงกระอั่วแหงควายนี้เป็นการแสดงที่ไม่มีระเบียบแบบแผนที่แน่นอนและชัดเจนเพียงแต่มุ่งเน้นความสนุกสนานเท่านั้นลักษณะคล้ายกับการแสดงจำรอด ทำให้ในปัจจุบันไม่มีการสืบทอดรูปแบบการแสดงกระอั่วแหงควายแล้วแต่ยังมีการแสดงของชาวบ้านที่มีลักษณะคล้ายกับการแสดงกระอั่วแหงควายนั่นคือ การแสดงกระตัวแหงเสือ ดังนั้นจึงสามารถเห็นรูปแบบของการแสดงกระอั่วแหงควายจากการแสดงประเภทนี้ได้เช่นกัน

การละเล่นของหลวงทั้ง 5 ชุดการแสดงที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นนั้นจะพบว่าเป็นการแสดงที่ไทยเรารับเอามาจากต่างชาติและมาพัฒนา ปรับปรุง ให้เป็นแบบของไทยและแสดงอยู่ในงานพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ ของไทย แต่ในปัจจุบันพระราชพิธีของหลวงบางพิธีที่เคยมีการละเล่นของหลวงแสดงสมโภชในงานนั้นได้หมดไป ทำให้การแสดงการละเล่นของหลวงลดน้อยลงและทำให้การแสดงแหงวิไลและกระอั่วแหงควายนั่นสูญไปด้วย และเนื่องจากแหงวิไลและกระอั่วแหงควายเป็นการแสดงที่มีมาหลังการแสดง โมงครุ่ม ระเบง และกุลาดี่ไม้ รวมทั้งจำนวนผู้แสดงก็มีจำนวนน้อยทำให้การแสดงนั้นหมดความน่าสนใจไปและไม่ได้รับการสืบทอดต่อมา ซึ่งแตกต่างจาก

โมงครุ่ม ระเบง และกลาติไม้ ที่ใช้ผู้แสดงเป็นจำนวนมาก รวมทั้งลักษณะการแสดงก็มีความสัมพันธ์และคล้ายคลึงกัน เช่น การแต่งกายเหมือนกัน ถือนุฏประกอบเหมือนกัน และใช้ผู้แสดงกลุ่มเดียวกันได้ เป็นต้น ทำให้การแสดง โมงครุ่ม ระเบง และกลาติไม้ ยังคงมีการสืบทอดรูปแบบและวิธีการแสดงเอาไว้ให้คงอยู่ โดยที่สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากรได้ทำการบรรจุการแสดงทั้ง 3 ชุดนี้ลงในหลักสูตรการเรียนการสอนของนักเรียนในหมวดโขน ชั้นกลางปีที่ 2 ทำให้การเล่นของหลวงยังคงได้รับการสืบทอดต่อไป ซึ่งการเล่นของหลวงเหล่านี้เป็นหัวข้อที่ผู้วิจัยนั้นได้ทำการศึกษาค้นคว้าในงานวิจัยฉบับนี้ เพื่อให้การเล่นของหลวงทั้ง 5 ชุด การแสดงนี้ยังคงอยู่กับชาติไทยต่อไป